

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Schakels of obstakels? Nederlandse politieke partijen en de eensgezindheid, verdeeldheid en representativiteit van partijleden

Ridder, J.M. den

Citation

Ridder, J. M. den. (2014, November 12). *Schakels of obstakels? Nederlandse politieke partijen en de eensgezindheid, verdeeldheid en representativiteit van partijleden*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/29715>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/29715>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/29715> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Ridder, Jozefina Maria (Josje) den

Title: Schakels of obstakels? Nederlandse politieke partijen en de eensgezindheid, verdeeldheid en representativiteit van partijleden

Issue Date: 2014-11-12

1 Partijleden in een representatieve democratie

1.1 Leveren partijleden een bijdrage aan de democratie?

Hedendaagse westerse democratieën benaderen het beeld van wat Dahl een polyarchie noemt. Er is een hoge mate van inclusiviteit in de vorm van algemeen kiesrecht en concurrentie tussen partijen (Dahl 1971: 8). Westerse democratieën zijn in de terminologie van Dahl (1982: 5) pluralistische democratieën, waarin elites met elkaar concurreren om de stem van de kiezer. Deze concurrentie tussen elites krijgt in de overgrote meerderheid van de representatieve democratieën vorm via politieke partijen. In de praktijk zijn het partijen die tegen elkaar strijden bij verkiezingen en op die manier kiezers verbinden met de regering en het regeringsbeleid. “In Western European parliamentary democracies (...) political parties are *the* central mechanism to make the constitutional chain of political delegation and accountability work in practice” (Müller 2000: 330; cursivering in origineel). De representatieve democratie is in de regel een partijendemocratie.

Politieke partijen maken de representatieve democratie mogelijk door uiteenlopende (schakel)functies te vervullen (zie o.a. King 1969, Lawson 1980a, Dalton en Wattenberg 2000a, Dalton et al. 2011). Zo verbinden ze kiezers met het overheidsbeleid door ten eerste bij verkiezingen competitie aan te gaan met andere partijen en ten tweede de opvattingen en wensen van kiezers tot uitdrukking te brengen (Dalton 1985: 292-293; Hix et al. 2005: 209 Crotty 2006: 499). Geredeneerd vanuit deze kernfuncties¹ van competitie en representatie moet er ten minste aan drie voorwaarden worden voldaan om de representatieve partijendemocratie te laten functioneren.

¹ Natuurlijk vervullen partijen ook andere functies (zie verderop in dit hoofdstuk), maar de meeste van die functies hangen samen met deze kernfuncties. De functies van competitie en representatie nemen in een democratie waarin representatie vorm krijgt via de competitie tussen partijen een centrale plaats in (Dalton 1985: 292-293) aan de inputkant van het systeem (zie Dalton en Wattenberg 2000b: 5). Aan de outputkant kan eventueel een derde centrale functie worden onderscheiden: het organiseren van de overheid.

De eerste voorwaarde is dat het voor kiezers helder moet zijn waar partijen voor staan (Kitschelt en Smyth 2002: 1229). Dat is het geval als standpunten duidelijk worden verwoord en enigszins stabiel zijn; standpunten moeten tot op zekere hoogte voorspelbaar zijn. Dit vereist een aanzienlijke mate van eensgezindheid of eenheid binnen partijen, zodat een partij over een bepaald thema met één standpunt naar buiten komt en kiezers geen strijdige signalen opvangen over de positie van een partij (zie o.a. APSA 1950: 18, Downs 1957: 142; Dalton 1985: 294; Hix et al. 2005: 209; White 2006: 10).

Een tweede vereiste voor een goede werking van de partijendemocratie is dat kiezers iets te kiezen hebben. Alleen als partijen voldoende van elkaar verschillen, hebben kiesgerechtigden uiteenlopende opties om uit te kiezen en kan er een reële wisseling van elites en ideeën plaatsvinden (zie o.a. Downs 1957: 142; Bartolini 2002: 95; Hix et al. 2005: 209). Als partijen niet of nauwelijks van elkaar verschillen, is het voor kiezers moeilijker om de politiek te begrijpen, te interpreteren en een keuze te maken bij verkiezingen (zie Downs 1957: 137). Als partijen duidelijk van elkaar verschillen, zijn er spannende competitieve verkiezingen mogelijk met duidelijke keuzes en een hogere opkomst (zie o.a. Dalton et al. 2011: 73). Een gebrek aan verschil zorgt er bovendien voor dat na verkiezingen het beleid niet wezenlijk verandert. Politiek filosofen beschouwen verschillen of politieke strijd (tussen partijen) overigens als een wezenlijk kenmerk van de democratie (vgl. Mouffe 2005: 36).

Naast het presenteren van duidelijke en van elkaar verschillende opties is er een derde voorwaarde: de electorale competitie tussen partijen moet inhoudelijk passen bij de wensen en de verlangens van kiezers. Met andere woorden: er moet een zekere mate van congruentie zijn tussen de opvattingen van kiezers en de standpunten van partijen. Als er betekenisvolle competitie is tussen partijen, maar de posities van die partijen liggen ver verwijderd van die van de kiezers, dan worden de opvattingen van kiezers niet vertegenwoordigd in de politiek en fungeren partijen niet als schakels tussen kiezers en beleid. Het aspect van congruentie is daarmee wellicht een centrale voorwaarde voor het functioneren van de partijendemocratie (zie Dalton 1985; Esaiasson en Holmberg 1996; Dalton et al. 2011; Rohrschneider en Whitefield 2012).

Partijen structureren de competitie en representeren kiezers. Dat doen ze onder andere door kandidaten voor publieke functies te rekruteren en te selecteren, de wensen en verlangens van hun achterban te aggregeren, verkiezingsprogramma's op te stellen, kiezers te informeren over het programma en hen te mobiliseren bij onder meer verkiezingen. Het vervullen van deze en andere functies vraagt organisatie. "In essence, democracy in modern society may be viewed as involving the conflict of *organized* groups competing for support" (Lipset et al. 1956: 36, cursivering JdR). "Democracy works because groups of elites with competing policies *organize* to secure these goals" (Hix et al 2005: 209, cursivering JdR).

Voor verreweg de meeste partijen in Westerse democratieën geldt dat die organisatie mede een ledenstructuur behelst (Mair 1997: 151-152; Müller 2000: 317). Politieke partijen zijn ledenpartijen, die ernaar streven om burgers formeel lid te maken van hun partij en die een stabiele buitenparlementaire organisatie hebben waarin vrijwilligers (een deel van) de werkzaamheden uitvoeren

(Scarrow 1996: 19-20; zie ook Koole 2001a). Met uitzondering van de PVV zijn na de meest recente verkiezingen van september 2012 alle in de Tweede Kamer vertegenwoordigde Nederlandse partijen ledenpartijen.²

Leden hebben rechten en plichten en dragen eraan bij dat partijen hun functies in de representatieve democratie vervullen (Poguntke 2005: 44; Van Haute 2011a: 8). Partijleden zijn de ‘ambassadeurs’ (Scarrow 1994: 47; Scarrow 2007: 650) en de ‘sensoren’ (Poguntke 2005: 50) van de partij in de samenleving. Met hun lidmaatschap laten ze zien dat hun partij geworteld is in de maatschappij (Mair 1997: 148; Scarrow 2000: 84). Leden vormen tevens het reservoir waaruit kandidaten worden gerekruteerd en zij hebben zeggenschap over de selectie van kandidaten en over het beleid van hun partij (zie o.a. Hillebrand en Zielonka-Goei 1990: 93-94; Scarrow 1996: 40-46; Scarrow 2007: 650-651). Door lid te zijn, met mensen in de eigen omgeving over politiek te praten en door namens en binnen hun partij actief te zijn, kunnen partijleden invloed uitoefenen op het publieke gezicht en de koers van de partij. In veel representatieve democratieën hebben partijleden sinds eind jaren negentig meer formele zeggenschap binnen de partij gekregen door de (verdere) invoering van vormen van directe ledendemocratie (Scarrow 2007: 650; zie voor Nederland: Voerman 2005, Lucardie en Voerman 2011). Leden leveren aldus een cruciale bijdrage aan de schakelfuncties van politieke partijen. Zo luidt althans de veronderstelling in de literatuur over partijen als ledenorganisaties (zie o.a. Heidar 1994a; Scarrow 1996; Heidar 2006; Scarrow 2007; Van Haute 2011a).

Eenzogood is er in het wetenschappelijke en maatschappelijke debat voortdurend discussie over de vraag of en in hoeverre partijleden daadwerkelijk een rol spelen bij het tot stand brengen van representatie door partijen. De achtergrond van die vraag is enerzijds kwantitatief van aard. Als gevolg van dalende ledentallen vragen auteurs zich af of er nog voldoende (actieve) partijleden zijn om de hun toegeschreven bijdrage te leveren (zie o.a. Seyd en Whiteley 2004; Van Biezen et al. 2012). Anderzijds is er de meer kwalitatieve vraag of leden gezien hun achtergronden en opvattingen in staat zijn bij te dragen aan representatie door partijen. Sommige auteurs, zoals in een vroeg stadium al Ostrogorski (1970 [1902]), denken dat leden het functioneren van partijen eerder bemoeilijken dan bevorderen. Die bedenkingen zijn gebaseerd op enkele, soms tegengestelde veronderstellingen over partijleden en hebben onder andere betrekking op de beschreven drie voorwaarden voor een pluralistische partijendemocratie.

In de eerste plaats bestaat de indruk dat leden er extremere opvattingen op na houden dan de kiezers of de top van hun partij (o.a. Duverger 1965 [1954]: 101; May 1973; Van Biezen et al. 2012: 38), waardoor invloed van leden binnen partijen de kloof tussen kiezers en partijen zal vergroten. Dit beeld is “almost as old as organized parties themselves” (Scarrow 2007: 644). Als de achtergronden en opvattingen

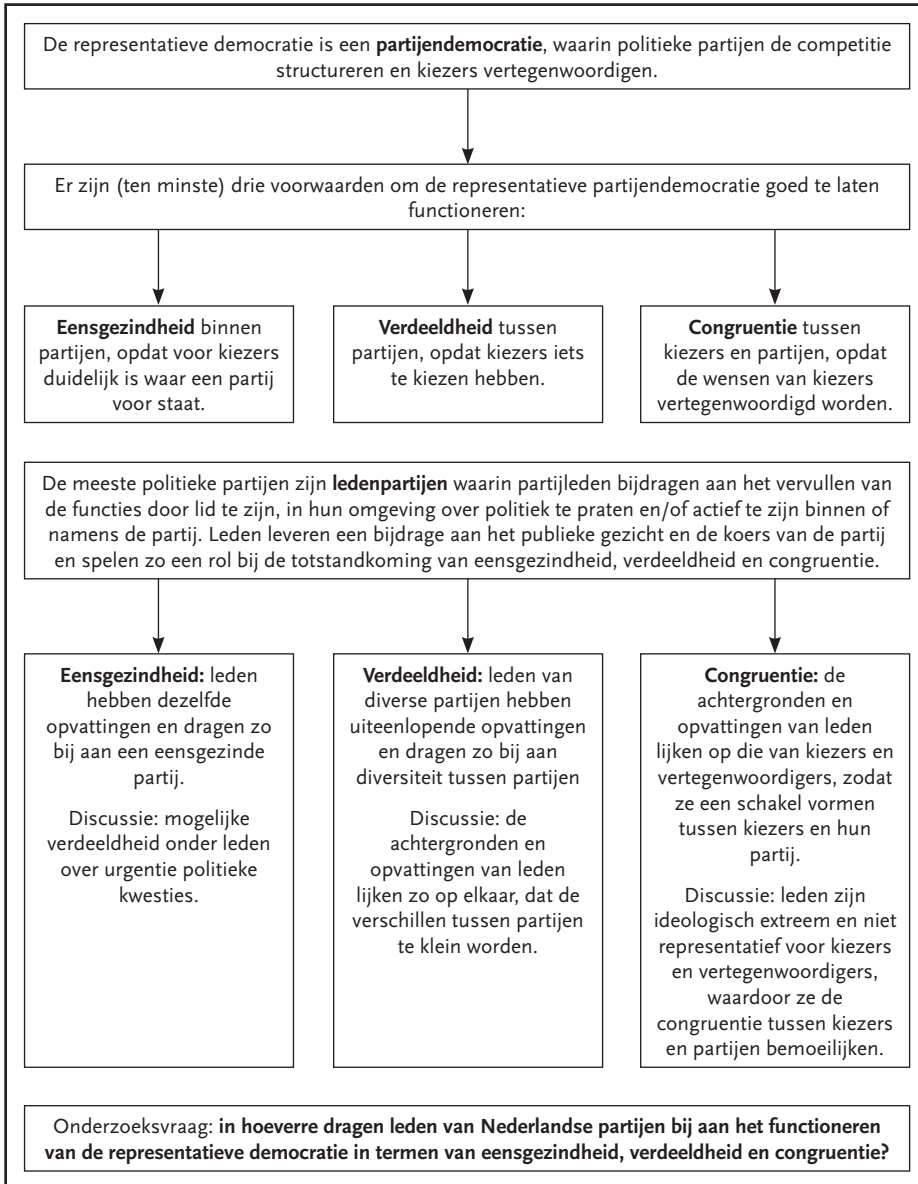
2 De PVV heeft één natuurlijk persoon als lid (partijleider Geert Wilders) en streeft er niet naar om meer mensen lid te maken van de partij. Wel kunnen mensen donateur worden of helpen bij verkiezingscampagnes. Deze donateurs of vrijwilligers zijn echter geen leden met formele rechten en plichten, evenmin als namens de partij verkozen vertegenwoordigers dat zijn.

van partijleden afwijken van die van kiezers en gekozen volksvertegenwoordigers, zullen leden enerzijds kiezers een verkeerde indruk geven van waar de partij voor staat en anderzijds de partij een verkeerde indruk geven van wat kiezers willen. Als de opvattingen van leden afwijken van die van kiezers, kan invloed van leden op de kandidaten en de koers van de partij er bovendien voor zorgen dat de partij zich van haar kiezers vervreemdt. Leden staan in dat geval congruentie tussen kiezers en partijen in de weg en zorgen ervoor dat partijen niet representatief en responsief zijn voor de wensen van kiezers (zie o.a. Scarrow 1996: 40-41; Stokes 1999: 256; Lehrer 2012: 1295).

In de tweede plaats is er de vrees dat er weinig inhoudelijke verschillen zijn tussen de opvattingen van leden van verschillende partijen. Die kritiek sluit aan bij bredere discussies over de ontwikkeling van politieke partijen, waarin wordt verondersteld dat partijen als gevolg van diverse maatschappelijke ontwikkelingen inhoudelijk op elkaar zijn gaan lijken (o.a. Mair 1997, 2001; Ankersmit 2001). Dat verschijnsel zou zich ook voordoen op het niveau van partijleden, omdat het partijlidmaatschap als relatief verstrekkende vorm van politieke participatie (vgl. Whiteley en Seyd 2002) vooral mannen, ouderen en hogeropgeleiden aantrekt. Wanneer alle leden vergelijkbare achtergronden hebben, dan zal deze politieke 'kaste' ook dezelfde opvattingen hebben, zo is de veronderstelling. In Nederland is die kritiek het scherpst verwoord door de historicus Oerlemans (1990), die in een opiniestuk stelde dat de Nederlandse democratie is verworden tot een gesloten systeem van partijleden die er nauwelijks uiteenlopende standpunten op na houden (vgl. ook Fortuyn 2002; Bosma 2010a). Als dat het geval is, dan zal invloed van partijleden op de koers en het gezicht van de partij de verschillen tussen partijen verkleinen en daarmee de kans op betekenisvolle competitie.

In de derde plaats hebben sommige auteurs het idee dat de coherentie *binnen* partijen onder druk staat, omdat leden van dezelfde partij er *niet* altijd dezelfde opvattingen op na houden. Als gevolg van het verminderde belang van een overkoepelende ideologie of de opkomst van nieuwe politieke strijdpunten, zouden partijleden intern verdeeld zijn over belangrijke politieke vraagstukken (zie o.a. Kriesi et al. 2006: 927, 2008: 15). Als gevolg van de toegenomen interne democratie (Voerman 2005) en de nadruk die media leggen op interne conflicten (Brants en Van Praag 2005: 9), zien we in de politieke praktijk steeds meer voorbeelden van verdeeldheid onder partijleden van dezelfde partij.³ Als er inderdaad sprake is van verdeeldheid onder leden, dan dragen zij niet bij aan een eensgezind en coherent beeld van hun partij. Dat zou de herkenbaarheid van partijen in de ogen van kiezers niet ten goede komen. Ook op deze wijze kunnen partijleden herkenbare competitie tussen partijen compliceren.

3 In hoofdstuk 3 zullen we uitvoeriger ingaan op deze ontwikkelingen en een aantal recente voorbeelden van verdeeldheid onder leden binnen diverse partijen presenteren.

Figuur 1.1 De probleemstelling in kort bestek

Partijleden worden, kortom, enerzijds geacht door en met hun lidmaatschap een bijdrage te leveren aan het functioneren van partijen in een representatieve democratie. Anderzijds is er de kritiek dat partijleden, gezien hun achtergronden en opvattingen, de representatie door politieke partijen bemoeilijken. Dat roept de vraag op of leden *schakels* zijn die bijdragen aan goede representatie of *obstakels* die het tot stand komen van competitie en representatie frustreren.

De empirische vraag die in deze studie centraal staat is: **in hoeverre dragen leden van Nederlandse partijen bij aan het functioneren van de representatieve democratie in termen van eensgezindheid, verdeeldheid en congruentie** (zie ook figuur 1.1).⁴ Hierbij staan drie vragen centraal:

- 1) In hoeverre is er sprake van eensgezindheid onder partijleden *binnen* Nederlandse politieke partijen?
- 2) In hoeverre is er sprake van verdeeldheid *tussen* partijleden van verschillende Nederlandse politieke partijen?
- 3) In hoeverre lijken de opvattingen en achtergronden van partijleden op die van de kiezers en Kamerleden van hun partij?

Deze vragen zullen primair worden beantwoord op basis van het Leidse Partijledenonderzoek (LPO), een enquêteonderzoek onder leden van Nederlandse politieke partijen.⁵

1.2 Partijen en partijleden

Vragen over de eensgezindheid, verdeeldheid en representativiteit van partijleden zijn niet los te zien van discussies over de rol en het functioneren van partijen. Om de onderzoeksvraag van context te voorzien en de gepresenteerde onderzoeksvraag verder uit te werken, gaan we hier kort in op de rol van partijen en partijleden in een representatieve democratie. Dit literatuuroverzicht beperkt zich tot een aantal centrale elementen en begrippen en poogt niet alomvattend en uitputtend te zijn.

1.2.1 Definities, vormen en functies van politieke partijen

Alle Westerse representatieve democratieën zijn partijdemocratieën (Müller 2000: 330). Hoewel er kritiek is op de aanwezigheid en het functioneren van partijen, is de wetenschappelijke consensus dat “as yet they seem to have faced no real *alternative*” (Bartolini en Mair 2001: 342, cursief in origineel; zie ook Linz 2002: 291; Van Biezen 2004: 1; Dalton et al. 2011: 3).⁶ Maar wat is een ‘partij’ eigenlijk?

4 De definitie en operationalisering van (interne) eensgezindheid, (externe) verdeeldheid en congruentie worden uitgewerkt in de hoofdstukken waarin ze centraal staan (resp. hoofdstuk 3, 4 en 5).

5 Het Leidse Partijledenonderzoek is mede mogelijk gemaakt door de financiële ondersteuning van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). Dit geldt ook voor de andere grootschalige onderzoeken die in deze studie worden gebruikt: het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) en het Parlementsonderzoek (PO).

6 Er zijn auteurs die proberen te schetsen hoe een representatieve democratie eruit zou kunnen zien zonder partijen (zie o.a. Bovens en Michels 2002; Schmitter 2009). Zie Lucardie 2001 voor een overzicht van manieren waarop representatie tot stand kan komen zonder partijen.

De politieke partij: een groep die kandidaten stelt voor openbare functies

Diverse auteurs hebben geprobeerd te definiëren wat een politieke partij is. Sommige definities beperken zich tot één kernaspect, andere zijn uitgebreider. Ook zijn er verschillen in de aspecten die auteurs benadrukken (White 2006: 6). De wellicht meest gebruikte definitie is die van Sartori (2002 [1976]: 56-57): “a party is any political group (identified by an official label) that presents at elections and is capable of placing through elections (free or not free), candidates for public office”. Deze definitie geeft aan waar een partij minimaal aan moet voldoen om een partij te zijn en waarin partijen zich onderscheiden van facties, sociale bewegingen en belangengroepen (Sartori 2002 [1976]: 57). Partijen stellen kandidaten “voor de verkiezing van openbare functies” (Koole 1992:18; vgl. Epstein 1980 [1967]: 9). Het is een minimumdefinitie (Sartori 1976: 57). Partijen zijn en doen vaak meer.

Veel auteurs geven dan ook definities die ook andere kenmerkende elementen van partijen bevatten. Ze benadrukken dat partijen een ‘groep’ mensen zijn (King 1969: 114) met gedeelde opvattingen of een gedeelde ideologie. Downs (1957: 137) beschrijft een partij als “a team of men (...)”. A ‘team’ is a coalition whose members have identical goals. A ‘coalition’ is a group of men who co-operate to achieve some common end”. Schattschneider vraagt aandacht voor het organisatorische aspect van partijen, wanneer hij partijen definieert als een georganiseerde poging om macht, dat wil zeggen controle over de regering, te verkrijgen (Schattschneider 2004 [1942]: 35).⁷

Deze definities volgend, is een partij minimaal een groep mensen die kandidaten stelt voor publieke functies. De meeste partijen kenmerken zich daarnaast door een zekere mate van organisatie en een gedeelde ideologie. Er is echter grote diversiteit in de mate en vorm van partijorganisaties en in de rol die de ideologie speelt binnen specifieke partijen (vgl. Duverger 1965 [1954]: 1). In de literatuur over partijen is geprobeerd die diversiteit te vatten in partijtypen of partijmodellen. In zulke modellen wordt een aantal kenmerken van een partijtipe beschreven, vanuit het idee dat deze kenmerken breed toepasbaar zijn en gelden voor diverse partijen in verschillende landen.

Partijmodellen: partijen in uiteenlopende gedaantes

Bij partijmodellen gaat het om ideaaltypen (Gunther en Diamond 2003: 172). Geen enkele ‘echte’ partij zal aan alle criteria van een bepaald model voldoen en partijen kunnen elementen van verschillende modellen bezitten.⁸ Partijmodellen zijn desalniettemin nuttig om inzicht te krijgen in de diversiteit die achter het begrip ‘partij’ schuil kan gaan en zijn behulpzaam om het debat te begrijpen over de ontwikkeling en verandering van politieke partijen (vgl. Gunther en Diamond 2003: 172). Er is een aantal partijtypen of -modellen die in dat debat stevast

7 Voor een overzicht van definities van politieke partijen, zie o.a. White 2006: 6.

8 Kritiek op deze partijmodellen is dat ze alleen toepasbaar zijn in een Westerse context op een specifiek punt in de tijd, dat ze gebaseerd zijn op ongelijksoortige criteria en dat ze een padafhankelijke ontwikkeling door de tijd suggereren (Montero en Gunther 2002: 10-11, Gunther en Diamond 2003: 168; Krouwel 2006: 249).

terugkomen en kennis van de partijmodellen is nodig om discussies over het functioneren van partijen te plaatsen.

De eerste vorm die Krouwel (2006) in zijn vijf basisvormen⁹ onderscheidt, is de kader- of elitepartij. In de West-Europese traditie is dit een vorm die ontstaat vanuit politieke samenwerking van individuele volksvertegenwoordigers in het parlement en vooral voorkwam vóór de invoering van het algemeen kiesrecht (Koole 1992: 24). De 'partij' wordt gevormd door een klein kader of een elite, meestal een groep notabelen, en heeft een losse structuur en een minimale buitenparlementaire partijorganisatie (Wolinetz 2002: 140; Krouwel 2006: 254). Partijleden spelen geen of nauwelijks een rol (Duverger 1965 [1954]: 62, 67; Gunther en Diamond 2001: 12). De partij bestaat uit persoonlijke netwerken van een kleine groep, meestal in een bepaald geografisch gebied (Gunther en Diamond 2003: 175). In Nederland kan de Liberale Unie, die in 1885 is opgericht, tot de kaderpartijen worden gerekend (Koole 1992: 48).

De tweede partijvorm is de massapartij, die populair wordt rond de uitbreiding van het algemeen kiesrecht. Deze partij ontstaat niet in het parlement maar in de samenleving en treedt op als belangenbehartiger van een (tot dan toe) onvertegenwoordigd deel van de electorale massa (Koole 1992: 24; Krouwel 2006: 254).¹⁰ Een kenmerk van de massapartij is dat ze voort- en opkomt vanuit een specifieke sociale groepering (de *classe gardée*), een grote en gecentraliseerde partijorganisatie heeft en ideologisch of levensbeschouwelijk georiënteerd is (Krouwel 2006: 250, 254-255). Massapartijen zijn geworteld in de maatschappij en hebben nauwe banden met andere maatschappelijke organisaties (Gunther en Diamond 2003: 178). Partijleden zijn belangrijk voor een massapartij: als legitimatie voor het bestaan, als vrijwilligers en als bron van inkomsten (Katz en Mair 1995: 10; Gunther en Diamond 2001: 16). Nationale congressen van ledenafgevaardigden hebben formele macht. Nog steeds wordt het beeld van hoe een politieke partij eruit zou moeten zien sterk bepaald door de massapartij (Koole 2001b: 48). In Nederland kunnen de Anti Revolutionaire Partij (ARP) en de Sociaal Democratische Arbeiderspartij (SDAP) gecategoriseerd worden als massapartij. Ook de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) vertoonde kenmerken van een massapartij (Koole 1992: 38, 54, 59).

De *catch-all* partij is een derde partijvorm.¹¹ Het idee van de *catch-all* partij is van Kirchheimer (1966), die zag dat partijen hun ideologie minder centraal stelden

9 Diverse auteurs hebben getracht het scala van ontwikkelde modellen in één overzicht te gieten, waarbij modellen die erg op elkaar lijken zijn onderbracht in hoofdvormen of -soorten (zie Gunther en Diamond 2001, 2003; Katz en Mair 2002; Wolinetz 2002; Krouwel 2006). Hier sluiten we aan bij de indeling van Krouwel die partijmodellen heeft geclusterd in vijf basisvormen (*basic species*) op basis van overeenkomsten in focus en centrale kenmerken (Krouwel 2006: 250).

10 Auteurs als Duverger en Neumann onderscheiden soorten massapartijen, die van elkaar afwijken in ideologische of levensbeschouwelijke richting, organisatievorm en democratische gezindte (Krouwel 2006: 255; Gunther en Diamond 2001: 16).

11 Hoewel deze term het meest gebruikt wordt, vallen onder deze partijvorm ook de 'electoraal-professionele partij' van Panebianco (1988) en het *rational efficient party model* van Wright (1971) (Krouwel 2006: 250).

en dat hun banden met specifieke kiezersgroepen zwakker werden als gevolg van maatschappelijke en politieke ontwikkelingen (Gunther en Diamond 2001: 26). *Catch-all partijen* leggen minder nadruk op de *classe gardée*, hun eigen specifieke sociale groep, maar verbreden hun electorale aantrekkingskracht door zich op diverse kiezersgroepen te richten ongeacht de aard en afkomst van die groepen (Koole 1992: 381; Gunther en Diamond 2001: 26, Krouwel 2006: 250). Daarnaast worden *catch-all* partijen gekenmerkt door een relatief geringe ideologische bagage (Kirchheimer 1966: 190), ten gunste van overwegingen op de korte termijn. Het gevolg is volgens Kirchheimer dat partijen ideologisch minder van elkaar verschillen en de nadruk op dezelfde issues leggen, onder andere omdat oude politieke tegenstellingen zijn verdwenen (Krouwel 2006: 257). Op het niveau van de partijorganisatie versterkt de politieke top zijn macht, terwijl individuele partijleden een minder belangrijke rol krijgen (Kirchheimer 1966: 190; Koole 1992: 378, Manin 1997: 219, Van Biezen 2004: 7). Leden krijgen minder invloed op de selectie van kandidaten, minder mogelijkheden om actief te zijn binnen de partij en een kleinere rol in campagnes, dit allemaal ten gunste van professionals (Krouwel 2006: 257).

Een vierde vorm van een politieke partij is de kartelpartij (Katz en Mair 1995, 2009), een partijvorm met een professionele partijorganisatie die in hoge mate afhankelijk is van de staat en waarvan regeren de belangrijkste functie is (Krouwel 2006: 252).¹² Katz en Mair (1995: 13) zien kartelvorming vooral als een verschuiving van partijen van het domein van de *civil society* naar het domein van de staat als gevolg van de toegenomen staatsfinanciering van partijen en de toegenomen staatsregulering (zie ook Van Biezen en Borz 2012). Partijen vormen een kartel, waardoor echte oppositie verandert in symbolische competitie en nieuwkomers formeel en informeel worden buitengesloten (Katz en Mair 1995: 19-20; Koole 1996: 508). Een kartelpartij is niet langer een schakel tussen maatschappij en staat, maar veeleer een vertegenwoordiger van de staat (Van Biezen 2004: 7). Het verplaatsen naar de staat en de kartelvorming zijn de belangrijkste indicatoren van dit type partij; de organisatorische en electorale dimensie zijn minder uitgewerkt (Krouwel 2006: 260). Katz en Mair (1995: 21) stellen dat de kartelpartij leden heeft, maar dat ledenrechten directer en individueler zijn en ook niet-leden worden uitgenodigd om deel te nemen aan de besluitvorming. Het gevolg daarvan is dat leden minder invloed hebben, omdat ze minder georganiseerd zijn en een georganiseerde elite tegenover zich weten (Mair 1997: 146-152, maar zie ook Koole 1996: 518 en Kitschelt 2000a: 158-159).

Krouwel voegt aan zijn categorisering van partijvormen een vijfde vorm toe, de *business-firm* partij (zie o.a. Hopkin en Paolucci 1999). Dit is een partij die uit een bestaande onderneming of rond een politieke entrepreneur ontstaat. De financiering van deze partij komt uit de private sector; de ideologische oriëntatie is flexibel en wordt vastgesteld met behulp van marktonderzoek; de partijleider

12 Hoewel de kartelpartij vooral in verband wordt gebracht met Katz en Mair, wordt het bestaan van verschillende vormen van politieke kartelvorming al in 1954 beschreven door Kirchheimer (Krouwel 2006: 258) en schrijft Lijphart in 1968 over de karteldemocratie (Lijphart 1986 [1968]: 202).

speelt een belangrijke rol. De *business-firm* partij heeft geen gestructureerde partijorganisatie en geen partijleden (Krouwel 2006: 260-261).¹³

Naast deze vijf veel voorkomende partijvormen zijn er diverse andere partijmodellen. Zo ziet Koole (1992, 1996) in het Nederlandse partijsysteem de opkomst van de 'moderne kaderpartij'. Die partij verschilt van de *catch-all* partij, omdat, hoewel er minder partijleden zijn, de leden belangrijk blijven en er een sterke nadruk ligt op interne democratie.¹⁴ Kitschelt (1989a, 2006) beschrijft *movement parties*, een tussenvorm tussen een partij en een sociale beweging, die geen vaste ideologie heeft en waarin alle burgers mogen participeren, waardoor er een losse en tamelijk chaotische organisatiestructuur ontstaat (Gunther en Diamond 2003: 189). Kitschelt beschrijft vooral de linkse variant van deze partijvorm, maar er is ook de rechtse variant van Ignazi (1996), waarin leiderschap centraal staat en de inhoudelijke nadruk ligt op traditie, identiteit en veiligheid (Gunther en Diamond 2003: 188-189). Carty (2004) voert het idee van een losse organisatiestructuur verder door en ziet de opkomst van een partij als *franchise* systeem waarin leden, afdelingen en facties relatief autonoom optreden.

Uit literatuur over partijmodellen blijkt, kortom, dat er diversiteit is in vormen en gedaantes van politieke partijen, waarbij er verschillen zijn in de doelen die een partij kan hebben, in de manier waarop de organisatie is ingericht en de rol die partijleden binnen die organisaties spelen.

De schakelfuncties van politieke partijen

Om de rol van partijen in de representatieve democratie te begrijpen, moeten we niet alleen kijken naar wat partijen zijn en welke kenmerken ze hebben, maar moeten we ook kijken naar wat ze *doen*. Het startpunt om de betekenis van partijen voor de representatieve democratie in kaart te brengen, is te kijken welke functies partijen vervullen (Dalton en Wattenberg 2000b: 5).¹⁵ Deze functies laten niet alleen zien

13 Deze partijmodellen of -vormen zijn overigens niet onomstreden. Over de kaderpartij en de massapartij bestaat de nodige overeenstemming, al hanteren auteurs verschillende omschrijvingen en indelingen. Ook de termen *catch-all* partij en *kartelpartij* worden in veel wetenschappelijke literatuur aangehaald (Williams 2009: 539, Katz en Mair 2009: 755), hoewel er debat is over de vraag in hoeverre deze modellen een adequate beschrijving zijn van hedendaagse partijen (zie onder andere Koole 1996, Kitschelt 2000a, Wolinetz 2002, Carty 2004, Detterbeck 2005). De vorm van de *business-firm* partij is minder algemeen geaccepteerd en wordt in de literatuur minder vaak genoemd dan de vier andere vormen.

14 De moderne kaderpartij heeft vijf kenmerken (Koole 1992: 407-408). De partijtop (fractie) domineert de partij, maar heeft een duidelijke verantwoordingsplicht jegens het partijkader. Er is een lage organisatiegraad, maar leden blijken belangrijk (voor inkomsten, rekrutering en de organisatie van het partijapparaat) en de organisatiestructuur van de massapartij blijft behouden. De moderne kaderpartij is sterk gericht op kiezers en richt zich daarbij op de groep kiezers die is aan te spreken rond concrete vraagstukken en de politieke leider van de partij (zonder zich daarbij tot een specifieke sociale groepering te richten). Financieel is de moderne kaderpartij afhankelijk van de leden en de overheid.

15 Om te beschrijven hoe partijen de competitie structureren, kiezers representeren en de overheid organiseren, gebruiken sommige auteurs de term *linkages* (zie bijvoorbeeld Lawson 1980a; Lawson en Merkl 1988; Kitschelt 2000b; Römmele et al. 2005; Dalton et al. 2011) en andere de term functies (zie bijvoorbeeld King 1969; Dalton en Wattenberg 2000b; Gunther en Diamond 2001; Klein en

hoe partijen de representatieve partijendemocratie mogelijk maken, maar geven ook aan op welke manier ze een intermediaire rol spelen, of geacht worden te spelen, tussen kiezers en de overheid (Lawson 1988: 15; Koole 1992: 396; Gallagher en Marsh 2002: 3; Cross 2004: 14; Poguntke 2005: 43; Binnema 2009: 24).¹⁶

In het begin van dit hoofdstuk kwamen de functies van partijen al ter sprake, toen we schreven over de intermediaire rol die partijen spelen door de politieke competitie te structureren en kiezers te representeren. Aan deze twee kernfuncties wordt op diverse manieren invulling gegeven en partijen vervullen daarnaast een rol in het organiseren van de overheid en in het verkeer tussen overheid en parlement. Hoewel er onder wetenschappers consensus is over welke functies partijen zoal vervullen (King 1969: 18), verschillen de precieze invulling en uitwerking ervan. Sommigen brengen de deels overlappende functies onder in vier of vijf kernfuncties (zie bijvoorbeeld Koole 1992: 396 e.v.; Schmitter 2001, 2009; Dalton et al. 2011), anderen onderscheiden niet minder dan 15 'losse' functies (zie bijvoorbeeld Dalton en Wattenberg 2000b: 5-10). Om de kernfuncties van partijen gedetailleerder in kaart te brengen (en ze later in dit hoofdstuk te kunnen koppelen aan de bijdrage die leden leveren), sluiten we hier aan bij de gedetailleerde indeling van Dalton en Wattenberg (2000b: 5-10), die de functies van partijen naar voorbeeld van V.O. Key (1964) onderverdelen in drie groepen: wat partijen doen in het electoraat, binnen de partijorganisatie en in de regering (zie het linker gedeelte van figuur 1.2).¹⁷

Een eerste set functies heeft betrekking op het verbinden van het electoraat met het politieke proces. Partijen doen dat op een aantal manieren. In de eerste plaats vervullen ze een communicatiefunctie. Partijen bieden het publiek informatie over de politiek en dragen daarmee bij aan politieke socialisatie (Dalton en Wattenberg 2000b: 6). Het is een functie die vooral in het begin van de 20^e eeuw belangrijk was, toen partijen hun achterban informeerden met eigen kranten en pamfletten. Door de toegankelijkheid van het onderwijs is de socialisatiefunctie van partijen minder belangrijk geworden en door (de opkomst van) de massamedia is de informatievoorziening voor een groot deel overgenomen (Koole 1992: 403-404). De opkomst van nieuwe technologieën, zoals internet en sociale media, zorgt ervoor dat partijen tegenwoordig nieuwe middelen hebben om in contact te komen met hun kiezers (Dalton et al. 2011: 226). Mogelijk kunnen ze hiermee

Alemann 2011). Vanwege de overeenkomst tussen beide benaderingen (zie Dalton et al. 2011: 6) hebben we het hier over de (schakel)functies van politieke partijen.

16 In de literatuur is er discussie over de betekenis en waarde van deze functies. In de eerste plaats is er de vraag in hoeverre deze functies definiëren wat partijen zijn. In veel definities van partijen zitten namelijk enkele functies van partijen besloten, zoals het stellen van kandidaten of het organiseren van de regering. Sommige auteurs vinden echter dat er een verschil is tussen wat een partij is en wat zij doet (King 1969: 116; Bartolini en Mair 2001: 331, zie ook Binnema 2009: 21-22). In de tweede plaats wijzen diverse auteurs erop dat deze functies niet intrinsiek bij partijen horen, maar dat ze sterk historisch bepaald zijn en op een bepaald moment in de tijd, voornamelijk in de tijd van massapartijen, werden vervuld (Koole 2001b: 42; Bartolini en Mair 2001: 331; Dalton et al. 2011: 13). Het gaat hier in de literatuur in wezen dus om functies die aan partijen worden toegeschreven.

17 De functies van partijen in het electoraat en in de partijorganisatie geven in feite vorm aan de kernfuncties van competitie en representatie.

hun communicatiefunctie versterken, maar eigentijdse kiezers zijn voor hun informatie over de politiek niet meer afhankelijk van partijen.

Een volgende functie is de mobilisatiefunctie, die belangrijk was en blijft. Hierbij gaat het om het mobiliseren van burgers om te participeren in de politiek, vooral bij verkiezingen. Politieke partijen zijn een vehikel voor participatie. Burgers kunnen stemmen op, lid worden van, of actief worden in een partij en daarmee deelnemen aan de democratie (Lawson 1988: 16; Gunther en Diamond 2001: 8; Klein en Alemann 2011: 12). Partijen mobiliseren kiezers direct, door hen op te roepen te gaan stemmen bij verkiezingen, en indirect, door duidelijke keuzes aan te bieden zodat het voor kiesgerechtigden gemakkelijk en aantrekkelijk wordt om te gaan stemmen (Dalton en Wattenberg 2000b: 7).

Dat brengt ons bij een andere functie van de partij in het electoraat: het overzichtelijk maken en structureren van de keuze bij verkiezingen (zie ook Schattschneider 1942: 50; Gunther en Diamond 2001: 8; Gallagher en Marsh 2002: 2; Whiteley en Seyd 2002: 6). Dit doen partijen onder andere door duidelijke en consistente beleidsposities in te nemen, zodat kiezers weten waar de partij voor staat (Dalton en Wattenberg 2000b: 6). Voor het functioneren van de partijendemocratie is dit een kernfunctie (zie ook paragraaf 1.1).

Tot slot kunnen partijen symbolen van identificatie zijn en bijdragen aan de stabiliteit van het politieke systeem (Dalton en Wattenberg 2000b: 6; Klein en Alemann 2011: 13). De betrokkenheid van burgers bij (langer bestaande) partijen zorgt voor enige continuïteit in verkiezingsuitslagen en partijen kunnen zo een stabiliserende rol hebben.

Een tweede set functies van partijen richt zich op wat er binnen partijen gebeurt op het gebied van kandidaatstelling en politieke gedachtevorming. Om met de kandidaten te beginnen: de belangrijkste functie binnen partijen is misschien wel het selecteren of nomineren van kandidaten voor publieke functies. Dit wordt zoals gezegd gezien als de functie die partijen onderscheidt van andere groeperingen (Koole 1992: 397; Gunther en Diamond 2001: 7). Een functie die voorafgaat aan deze selectie is het rekruteren en socialiseren van kandidaten. Partijen zoeken naar mensen die zich kandidaat willen stellen, vooral binnen hun eigen achterban van leden. Daarnaast socialiseren ze de elite van de partij in de principes van de partij en de normen van het democratische proces (Dalton en Wattenberg 2000b: 7; Gallagher en Marsh 2002: 3).

Naast het rekruteren, socialiseren en selecteren van kandidaten, zorgen partijen voor de aggregatie en articulatie van belangen. Met de aggregatiefunctie onderscheiden ze zich van belangengroepen (Dalton en Wattenberg 2000b: 8; Gallagher en Marsh 2002: 3). Partijen luisteren naar de (soms tegengestelde) wensen en verlangens van hun achterban, wegen deze tegen elkaar af en brengen deze uiteindelijk samen in een beginsel- of verkiezingsprogramma (Gunther en Diamond 2001: 8; Schmitter 2009: 7). Daarmee geven ze hun achterban een stem en articuleren ze hun belangen (King 1969: 135).

De hierboven beschreven functies van partijen hebben vooral betrekking op de *inputkant* van de democratie en zijn gericht op het structureren van de competitie en

het representeren van kiezers. Naast deze functies van de ‘partij in het electoraat’ en ‘de partij als organisatie’, hebben partijen ook een rol bij het organiseren van de overheid en in het verkeer tussen regering en parlement (Dalton en Wattenberg 2000b: 8). Dat doen ze in de eerste plaats door na de verkiezingen een regering te vormen, wat wel wordt aangeduid met de term *party government* (o.a. Keman 2006: 160). Partijen of hun fracties organiseren (een deel van) het wetgevings- en beleidsproces door beleidsvoorstellen te doen, coalities te vormen en te zorgen dat individuele vertegenwoordigers zich houden aan gemaakte afspraken (Dalton en Wattenberg 2000b: 9; Schmitter 2009: 6; King 1969: 37). Partijen die niet in de regering zitten, organiseren de oppositie. In sommige landen, zoals voorheen in België, organiseren partijen ook de overheidsbureaucratie, doordat ambtenaren aan politieke partijen zijn verbonden (Van der Weyden en Abts 2010: 107). Partijen zorgen voor enigszins voorspelbare politieke verhoudingen en daarmee voor stabiliteit en continuïteit in het landsbestuur. Aangezien de meeste partijen lange tijd deelnemen aan het politieke proces, maken ze het mogelijk dat kiezers partijen beoordelen op het gevoerde beleid. Hiermee komt een mechanisme van politieke verantwoording tot stand (Whiteley en Seyd 2002: 6).

De genoemde functies benadrukken de positieve rol van partijen in een representatieve democratie. Behalve dat er discussie is over de vraag in hoeverre partijen deze functies naar behoren vervullen,¹⁸ is er de kritiek dat de rol van partijen niet altijd positief is. Lawson (1980b: 13-19) beschrijft naast de *participatory* en *policy responsive linkages* waaronder de besproken functies vallen, twee minder positieve manieren waarop partijen een schakel vormen tussen burgers en overheid. De eerste is *clientalistic linkage* of *linkage by reward*, waarbij partijen kanalen zijn waarin stemmen worden uitgewisseld voor beloningen. Het gaat om vormen van cliëntalisme of patronage, waarbij individuen of groepen een partij steunen in ruil voor een beloning, bescherming, specifieke beloftes of functies. De tweede is *directive linkage*, waarbij een partij of partijen door de overheid worden gebruikt als een kanaal om controle uit te oefenen op burgers. Partijen kunnen zo, bijvoorbeeld in totalitaire systemen, een instrument zijn om burgers te onderdrukken. Lawson (2005: 163) stelt dat *linkage by reward* en *directive linkage* vooral bijdragen aan machtsbehoud en een democratie kunnen ondergraven.

1.2.2 Partijleden en de representatieve democratie

In de praktijk zijn de meeste Westerse politieke partijen organisaties met leden (Scarrow 1996: 1; Müller 2000: 317). Een ledenstructuur is de norm geworden door het succes van massapartijen in het begin van de 20^e eeuw (Scarrow 1996: 1), de

18 Daarbij gaat het bijvoorbeeld om de vraag of partijen bepaalde functies überhaupt nog vervullen en in hoeverre ze deze functies goed vervullen. De discussie gaat onder meer over de vraag of partijen keuzes wel echt versimpelen, of ze nog in staat zijn burgers te mobiliseren, of om ideeën om te zetten naar beleid en of er sprake is van echte competitie (zie o.a. Dalton en Wattenberg 2000a; Gunther et al. 2002; Webb et al. 2002; Schmitter 2009; Dalton et al. 2011).

democratiseringsgolf van de jaren zestig (Koole 1992: 411) en omdat wetgevers partijen die vorm ‘opdringen’ in wet- en regelgeving (Van Biezen en Borz 2012: 348).

Scarrow (1996: 19-20) definieert ledenpartijen als partijen die ernaar streven burgers lid te maken van hun partij, een stabiele buitenparlementaire organisatie hebben en waarin leden op zijn minst een deel van de functies binnen de partij vervullen. Scarrow gebruikt de term ledenpartij en niet de term ‘massapartij’ om aan te geven dat het om de intentie gaat leden te hebben en niet om de hoeveelheid leden en ook omdat deze partijen niet altijd voldoen aan de overige kenmerken van een massapartij (zie ook Koole 2001a: 588).¹⁹

Definitie van partijleden in Nederland

Partijleden staan centraal in deze studie. Daarbij gaat het om het partijlid in formele zin. We sluiten aan bij Heidars (2006: 301) definitie van partijlidmaatschap als “an organizational affiliation by an individual to a political party, assigning obligations and privileges to an individual”.²⁰ Het gaat bij het partijlidmaatschap om:

- Een geformaliseerde relatie (vgl. Duverger 1964 [1954]: 64). In de Nederlandse context is het vanzelfsprekend dat een ‘lid’ iemand is die bij een partij ingeschreven staat en waarbij de partij die inschrijving heeft geaccepteerd, maar in de internationale literatuur wordt het partijlidmaatschap ook opgevat als een bredere vorm van betrokkenheid of nabijheid bij een partij die los kan staan van het formele lidmaatschap (vgl. Scarrow 1994: 57). Een formeel partijlid onderscheidt zich, door deze formele relatie, van een donateur die geld geeft, van een activist die tijdens de verkiezingen actief is, van een niet-lid dat meestemt in open voorverkiezingen en van de aanhanger die altijd op de partij stemt en zich met die partij verbonden voelt (Scarrow 1996: 16).
- Een directe individuele relatie tussen lid en partij. Het gaat niet om groeps-lidmaatschappen of indirecte lidmaatschappen, zoals die bijvoorbeeld in het begin van de 20e eeuw in Engeland bestonden. Daar betekende het lidmaatschap van de vakbond automatisch het lidmaatschap van Labour (Duverger 1965 [1954]: 61; Widfeldt 1995: 137, Scarrow 1996: 18-19). Het lidmaatschap als

19 De PVV is formeel een vereniging, maar heeft slechts één natuurlijk lid. Belangrijk is dat zowel partijleider Geert Wilders als campagneleider en parlementslid Martin Bosma herhaaldelijk hebben aangegeven geen intentie te hebben om leden te werven (zie o.a. Dohmen 2007; Hankel 2009; Bosma 2010a: 207-217). Een andere (tijdelijke) uitzondering was de Nederlandse partij Trots op Nederland (TON) van Rita Verdonk, die in 2008 werd opgericht en geen leden had. In 2009 besloot TON leden toe te laten tot de partij (Voerman en Van Schuur 2011: 205).

20 “Organizational affiliation” wordt hier bedoeld in de zin van het ingeschreven staan bij een politieke partij, waarmee een formele relatie met die partij wordt aangegaan. Deze definitie is anders dan die van Koole (1992: 148): “Een partijlid is iemand die het recht heeft deel te nemen aan interne besluitvorming van politieke partijen door stem- en spreekrecht op ten minste het laagste partijniveau”. In de definitie van Koole ontbreekt het element van de organisatorische (formele) band en het element dat leden naast rechten ook plichten hebben, zoals het betalen van contributie. Wat een formeel lid onderscheidt van een niet-lid dat in open voorverkiezingen kan stemmen over kandidaten, is dat het formele lid rechten en plichten krijgt ten aanzien van de hele organisatie, terwijl een *primary*-stemmer zich aan de partij verbindt voor één specifieke gebeurtenis en alleen rechten en plichten heeft aangaande die gebeurtenis en niet ten aanzien van de rest van de partij (organisatie).

formele en individuele relatie wordt in de memorie van toelichting van de Wet financiering politieke partijen (Wfpp, TK 2010/2011: 23) beschreven in termen van een 'wilsverklaring': er is alleen dan sprake van een partijlidmaatschap als iemand met het lidmaatschap heeft ingestemd. Wanneer iemand door een ander is ingeschreven of lid is zonder het zelf te weten, is er volgens deze opvatting geen sprake van partijlidmaatschap.

- Een relatie waarin individuele leden bepaalde rechten en plichten hebben. Naast de plicht van het lidmaatschapsgeld²¹, omvatten ledenrechten minimaal stem- en vergaderrecht; in de meeste Nederlandse partijen hebben leden meer rechten (zie hoofdstuk 2). Het vergader- en stemrecht onderscheidt leden van bij de partij geregistreerde 'vrienden' of 'belangenstellenden', die met hun registratie een formele relatie met een partij hebben en soms bepaalde privileges krijgen, zoals toegang tot een bepaald stuk van de website, maar geen vergader- en stemrecht hebben.²²

Functies van leden in een representatieve democratie

Voor de meeste van de functies die partijen in een representatieve democratie vervullen, geldt dat partijleden bijdragen aan het vervullen ervan. Leden maken zowel onderdeel uit van de partij als van de maatschappij en brengen een relatie tot stand tussen kiezers en hun partij (Ignazi et al. 2005: 27; Poguntke 2005: 44). Dat doen ze op een aantal manieren (zie de rechterkant van figuur 1.2).

Partijleden hebben een communicatiefunctie (Epstein 1980 [1967]: 113). Leden communiceren enerzijds met kiezers en zijn de ambassadeurs van de partij in de samenleving (Scarrow 1996: 43; 2007: 650). Als leden in hun sociale omgeving over hun partij of over politieke kwesties praten, zijn ze het gezicht van de partij (Gallagher en Marsh 2002: 142), kunnen ze informatie geven over de standpunten van de partij, of als opinieleiders de meningen van mensen in hun omgeving beïnvloeden (Scarrow 1996: 43). Anderzijds communiceren leden met hun partij: ze zijn sensoren (Poguntke 2005: 50) van de partij in de samenleving. Partijleden praten met burgers en horen hoe zij over de politiek en de partij denken, over welke vraagstukken zij zich zorgen maken en hoe ze politieke kwesties beoordelen. Daarmee krijgen leden een indruk van de zorgen en wensen van burgers, die ze weer door kunnen geven aan hun partij. Leden zijn voor een partij een kanaal om voeling te houden met burgers en kiezers (Scarrow 1994: 49; 1996: 44). Ze hebben

21 Op de plicht van het betalen van contributie zijn overigens uitzonderingen. Zo kennen sommige partijen ereleden die niet hoeven te betalen en zijn er voorzieningen voor mensen die het lidmaatschapsgeld niet kunnen opbrengen. Deze mensen worden door partijen beschouwd als leden, maar tellen niet mee voor de telling in het kader van de Wfpp. Ook mensen met een lange contributieachterstand tellen voor de wet niet mee, maar kunnen door partijen als lid worden beschouwd.

22 In de Nederlandse subsidiewetgeving worden alleen diegenen die een bepaald contributiebedrag betalen en vergader- en stemrecht hebben tot de partijleden gerekend (zie Wspp art.1, lid c en Wfpp, art. 7, lid 1).

een “brandalarm-functie” (Koole 2001a: 592): onrust onder leden betekent vaak dat er ook onder kiezers van de partij weerstand bestaat tegen een bepaald plan (vgl. Depla 1997: 198).

Figuur 1.2 Functies van politieke partijen en partijleden

Functies van partijen		Functies van partijleden
Communicatie en socialisatie Mobilisatie Keuzes voor kiezers versimpelen Symbolen voor identificatie en loyaliteit	in het electoraat	Communicatie: ambassadeurs en sensoren Mobilisatie: campagnevoeren en werven Symboliek en legitimiteit
Rekrutering en selectie Kandidaten nomineren voor publieke functies Socialisatie van politieke elite Articuleren van publieke belangen Aggregeren van publieke belangen	in de partij- organisatie	Reservoir waaruit wordt geselecteerd Selecteren kandidaten en partijleider Houden partijorganisatie draaiende Invloed uitoefenen op beleid Geven geld
Vormen van (coalitie)regering Zorgen dat beleid tot stand komt Organiseren van oppositie Verantwoordelijkheid dragen Controle van de overheid(bureaucratie) Zorgen voor stabiliteit en continuïteit van bestuur	in het overheids- bestuur	Invloed op coalitievorming Controle van partij Vervullen vertegenwoordigende en politiek-bestuurlijke functies

Bron: Dalton en Wattenberg 2000b:5 (met eigen aanvullingen)

In het verlengde van de communicatiefunctie ligt de mobilisatiefunctie: leden kunnen bijdragen aan het mobiliseren van kiesgerechtigden om te stemmen bij verkiezingen (Scarrow 2000: 84). Tijdens verkiezingscampagnes kunnen leden mensen in hun eigen omgeving overtuigen om op hun partij te stemmen, of campagne voeren voor de partij door folders te verspreiden op de markt of deur aan deur bij kiezers langs te gaan. Leden zijn “vote-multipliers” (Scarrow 1994: 47; Seyd en Whiteley 2004: 362). Leden zijn voor partijen uiteraard niet de enige manier om kiezers te mobiliseren, maar uit onderzoek in onder andere Noorwegen, Canada, de Verenigde Staten, Ierland en Groot-Brittannië blijkt dat leden op lokaal of regionaal niveau een bijdrage kunnen leveren aan een goede verkiezingsuitslag (Epstein 1980 [1967]: 115-116; Mair 1997: 148, Seyd en Whiteley 2002: 17; Fisher et al. 2006; Scarrow 2007: 648, Van Aelst et al. 2012). Leden kunnen ook buiten

verkiezingstijd kiezers mobiliseren, bijvoorbeeld door anderen over te halen om partijlid te worden. Onderzoek naar partijleden van 18 tot 25 jaar laat zien dat diegenen die lid zijn geworden dat vaak deden omdat familie of vrienden lid waren en hun vroegen om mee te doen (Cross en Young 2008: 354; Bruter en Harrison 2009: 41-55). Partijleden kunnen zo een mobiliserend effect in hun omgeving hebben.²³

Leden hebben daarnaast een symbolische functie (Scarow 1996: 42). Partijleden geven kiezers de indruk dat de partij brede steun geniet en wordt gevormd door 'gewone' mensen in plaats van door slechts een professionele elite (Scarow 2000: 84). Zo geven leden de partij het imago van brede maatschappelijke steun en daarmee legitimiteit (Mair 1997: 148; Koole 2001a: 592; Katz en Mair 2002: 128; Whiteley en Seyd 2002: 17). Een stijging van het aantal leden zorgt voor positieve aandacht in de pers, een daling leidt tot negatieve aandacht en een beeld van een partij met slinkende steun in de maatschappij (Scarow 2000: 84). Uit onderzoek in Duitsland en Groot-Brittannië blijkt dat in ieder geval partijen zelf deze symbolische functie van leden van groot belang achten (Scarow 1996: 208).

Leden vervullen niet alleen functies in relatie tot kiezers, maar spelen ook een rol binnen hun partij. In de eerste plaats zijn ze het reservoir waaruit partijen kandidaten selecteren en rekruteren (Zielonka-Goei en Hillebrand 1988: 116; Koole 1992: 179). Het ledenbestand vormt een "greenhouse for cultivating new generations of political talent" (Scarow 1996: 45). Hoewel in de regel de mogelijkheid bestaat om kandidaten voor publieke functies van buiten de partij te zoeken, worden de meeste vertegenwoordigende en politiek-bestuurlijke functies door partijleden gevuld. Ook om in aanmerking te komen voor (hoge) ambtelijke functies is het in sommige landen noodzakelijk om partijlid te zijn. In Nederland is het partijlidmaatschap voor de meeste 'lage' ambtelijke functies niet van belang, maar wordt er bij de benoeming van topambtenaren wel rekening gehouden met iemands politieke kleur en partijlidmaatschap (Baakman 2004; Van Thiel 2011: 270; Kopecký en Mair 2011: 370). Waar partijen greep houden op de benoeming van kandidaten in het openbaar bestuur, blijven leden belangrijk om die plaatsen te vullen, ook in tijden van dalende ledentallen (Koole 1992: 409; Mair 1997: 147).

Daarnaast spelen leden een rol bij de selectie van kandidaten en de partijleider. Ze bepalen indirect, via lokale afdelingen en een vertegenwoordigend congres, of direct, via een ledencongres of ledenraadpleging, wie er namens de partij vertegenwoordigende functies kunnen innemen. Partijen hanteren hierbij uiteenlopende selectieprocedures. De rol die leden hebben in die procedures is belangrijk, omdat de manier waarop dit 'selectoraat' is samengesteld, invloed heeft op de personen die uiteindelijk worden gekozen (Hazan en Rahat 2010: 3). Leden hebben in Nederland en de meeste andere West-Europese landen meer

23 Leden zorgen ook zelf voor electorale steun voor 'hun' partij. Ze vormen een vaste achterban bij verkiezingen, al stemmen niet alle leden op hun partij. Vooral in een districtenstelsel kan een kleine, maar stabiele achterban een belangrijke rol spelen (Scarow 1996: 43). In Nederland is het aantal leden echter te laag en het district te groot om partijleden van grote electorale betekenis te laten zijn.

directe zeggenschap gekregen over de selectie van kandidaten en de partijleider (zie o.a. Scarrow 2007: 636; Voerman 2005; Hazan en Rahat 2010). Hoewel de partijelite vaak (nog) een stevige vinger in de pap heeft, spelen gewone leden zeker in het begin van de 21e eeuw een belangrijke rol bij het selecteren van kandidaten (Scarrow et al. 2000: 149, zie hoofdstuk 2).

Behalve zeggenschap over de kandidatenlijst hebben leden zeggenschap over beleidsvoorstellen van de partij. Via lokale afdelingen, congressen of inhoudelijke referenda kunnen ze invloed uitoefenen op het beginselprogramma en verkiezingsprogramma. Leden kunnen zorgen voor nieuwe ideeën en perspectieven in het debat binnen partijen (Scarrow 1996: 45; Koole 2001a: 592). Ook op dit vlak hebben 'gewone' leden meer dan voorheen de mogelijkheid om mee te praten en te stemmen over de besluitvorming, bijvoorbeeld op ledencongressen of via ledenraadplegingen (Scarrow 2007: 650-651).

Naast het uitoefenen van invloed op kandidaten en beoogd beleid hebben leden een organisatorische functie: ze houden de partij als organisatie draaiende (zie Hillebrand en Zielonka-Goei 1990: 94; Koole 1992: 179; Scarrow 1996: 44). Binnen een partij moeten vele functies worden vervuld op lokaal, regionaal of landelijk niveau. Er worden vergaderingen georganiseerd, besturen en commissies gevuld, kandidatenlijsten en verkiezingsprogramma's opgesteld, campagnes georganiseerd enzovoort, en dat komt vooral op vrijwilligers neer. Op het landelijke 'partijbureau' werken weliswaar betaalde medewerkers, maar zowel op landelijk als op lokaal niveau blijven partijen afhankelijk van het vrijwilligerswerk van eerst en vooral leden.

Leden dragen ook bij door hun partij geld te geven (zie o.a. Koole 1992: 179; Scarrow 1994: 48; Whiteley en Seyd 2002: 18). Dat doen ze door contributie te betalen en door, eventueel, extra geld te geven wanneer dat nodig is voor bijvoorbeeld verkiezingscampagnes. Hoewel de inkomsten van partijen in Nederland voor een steeds groter deel uit overheidssubsidie bestaan, krijgen de meeste partijen hun inkomsten nog altijd voor een groot deel uit de contributies van hun leden (Koole 2011: 226-227). Gemiddeld zorgen leden voor bijna de helft van de inkomsten van de partij (Andeweg en Irwin 2009: 78),²⁴ waardoor ze belangrijk blijven als inkomstenbron (Koole 1992: 409; Mair 1997: 146). Ook zonder *zelf* geld te geven, dragen leden bij aan de financiële positie van hun partij. Dat is althans in Nederland het geval, omdat de hoogte van de overheidssubsidie van partijen mede afhankelijk is van het aantal leden (Wfpp art. 8, lid 1a; voorheen Wssp, art. 6, lid 1a; zie hoofdstuk 2).

24 Het aandeel dat leden bijdragen verschilt per partij. In 2008 bestond 74% van de inkomsten van D66 uit contributies; bij de PvdA (60%), het CDA (55%), de ChristenUnie (47%), de VVD (45%) en GroenLinks (42%) lag dat aandeel lager. Bij de SGP (26%), de PvdD (21%) en de SP (10%) is het aandeel dat leden bijdragen het kleinste (Koole 2011: 227). Overigens is het aandeel dat leden bijdragen ook afhankelijk van het electorale succes van de partij. Als een partij veel Tweede Kamerzetels heeft, is het aandeel dat leden bijdragen lager. Als een partij zetels verliest, daalt de overheidssubsidie en wordt het (relatieve) aandeel dat leden bijdragen aan de inkomsten hoger.

Wanneer de Tweede Kamerverkiezingen achter de rug zijn, kunnen leden op twee manieren een rol spelen.²⁵ In de eerste plaats hebben leden in sommige partijen zeggenschap over de coalitievorming (Kennedy et al. 2006: 786). Leden mogen zich in die partijen uitspreken over regeringsdeelname, voordat de partij zich verbindt aan een bepaalde coalitie. Voorbeelden hiervan in Nederland zijn het PvdA-congres dat in oktober 2012 werd gehouden ter goedkeuring van deelname aan het kabinet Rutte II (van de PvdA en de VVD), het CDA-congres in oktober 2010 waarin werd besloten over deelname aan het kabinet Rutte I (van het CDA en de VVD met gedoogsteun van de PVV) en het congres van D66 in april 2005 waarin men discussieerde over voortzetting van deelname aan Balkenende II (met het CDA en de VVD). In de tweede plaats kunnen leden hun partij(top) controleren. De partijtop legt op congressen of speciale partijvergaderingen²⁶ verantwoording af over het optreden in de regering en/of het parlement. Leden hebben daar (direct of via hun afdeling) de mogelijkheid om te debatteren over actuele politieke kwesties en daarover advies uit te brengen aan de volksvertegenwoordigers van de partij. Ook tussen die congressen door controleren leden hun partij, hetzij door van zich te laten horen als er iets gebeurt waarmee zij het niet eens zijn, hetzij door hun lidmaatschap op te zeggen (Gallagher en Marsh 2002: 142-143).

Leden kunnen dus uiteenlopende functies vervullen, waarbij de manier *waarop* een functie wordt vervuld, verschilt. Voor sommige functies, zoals het verlenen van legitimiteit en steun, is het genoeg om lid te zijn. Sommigen zien ook de keuze om partijlid te blijven of het lidmaatschap op te zeggen als een manier om invloed uit te oefenen. De dreiging de partij te verlaten “is a powerful resource to shape a party’s strategy and keep leaders in line with activist’ preferences” (Kitschelt 2000a: 154). Als veel leden opzeggen, wordt dat door partijen (en media) gezien als kritiek op de koers. Een voorbeeld hiervan is de aandacht voor de opzeggingen van VVD-leden in oktober 2012, toen bleek dat de VVD in coalitieonderhandelingen met de PvdA had ingestemd met een inkomensafhankelijke zorgpremie (o.a. *NRC Handelsblad*, 7 november 2012). Volgens het ANP zegden zeshonderd VVD-leden hun lidmaatschap op (*ANP*, 10 november 2012).

Andere functies, zoals het over politiek praten met mensen in de eigen omgeving, het mobiliseren van kiezers, het meepraten en –stemmen over beleid en kandidaten en het controleren van de partij, vereisen een zekere mate van activisme. Leden moeten dan in contact treden met burgers in hun eigen omgeving, met andere leden of met de partij om hun mening te laten horen en informatie uit te wisselen (in hoofdstuk 2 gaan we dieper in op het vraagstuk van activisme van partijleden).

25 Of op drie manieren: want leden zijn in veel gevallen het reservoir waaruit bewindspersonen en bestuurders worden gerekruteerd.

26 Op reguliere partijcongressen kunnen leden of afdelingen actuele politieke thema's agenderen of het optreden van volksvertegenwoordigers ter discussie stellen. Bij de PvdA debatteert ook de politieke ledenraad over de “uitvoering van het programma en de politieke koers” en brengt ze daarover advies uit aan onder meer de volksvertegenwoordigers in Eerste en Tweede Kamer (PvdA 2012).

Als leden hun partij willen laten weten hoe ze over bepaalde kwesties denken, kan dat in direct contact met de partij. Bijvoorbeeld door bijeenkomsten te bezoeken, te stemmen bij interne verkiezingen of een brief of e-mail te sturen. De mening van leden kan ook via een indirecte weg, namelijk via de massamedia, bij de partij komen. Dat is bijvoorbeeld het geval als een lid via de opiniepagina's van een krant laat weten wat hij van de partijkoers vindt. In dat geval gaat het om een mening van een individueel lid. De mening van meer leden dringt door, als media verslag doen van de opvattingen van partijleden. Media zijn geïnteresseerd in de opvattingen van leden over de koers van hun partij en peilen hun mening als er iets 'speelt', zoals de verkiezing van een lijsttrekker, een nieuw te vormen coalitie of onenigheid in de politieke top. Media benaderen dan niet zelden leden met bestuurlijke of vertegenwoordigende functies²⁷ of houden een peiling onder 'gewone' leden. Grote onderzoekpanels als die van TNS-NIPO of EenVandaag bevatten aanzienlijke aantallen partijleden en berichten vaak over hun opvattingen.²⁸

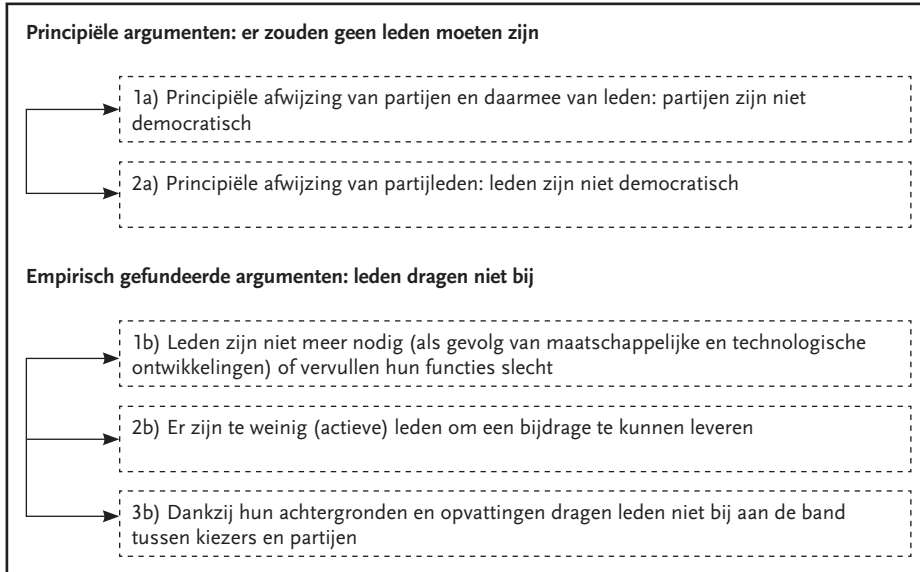
1.2.3 Discussie over het principe en de praktijk van partijleden

Hierboven schetsten we een overwegend positief beeld van partijleden als actoren binnen de representatieve democratie. In het wetenschappelijke en maatschappelijke debat bestaat echter ook een visie op partijleden, waarin hun positieve bijdrage ter discussie wordt gesteld. Sommigen hebben principiële argumenten en vinden dat leden geen bijdrage zouden moeten leveren. Anderen hebben argumenten die eerder zijn ingegeven door de (veronderstelde) praktijk van partijleden en leveren kritiek op de aanname dat leden een positieve bijdrage leveren (zie figuur 1.3). Deze principiële en praktische argumenten liggen soms in elkaars verlengde en worden veelal in combinatie met elkaar gebruikt.

27 Zie bijvoorbeeld een onderzoek van NRC en OverheidinNederland.nl onder regionale en lokale VVD'ers over het coalitieakkoord dat de PvdA en de VVD in oktober 2012 sloten (*NRC Handelsblad*, 7 november 2012).

28 Zo publiceerde het EenVandaag opiniepanel op 11 maart 2009 over onderzoek onder leden van de PvdA, het CDA en de ChristenUnie over de aankoop van de Joint Strike Fighter; hield EenVandaag in 2012 peilingen onder leden van de PvdA, het CDA en GroenLinks over de lijsttrekkersverkiezingen binnen die partijen en werden in mei 2013 PvdA-leden gepeild over de strafbaarstelling van illegaliteit (zie opiniepanel.1vandaag.nl voor deze en andere voorbeelden van peilingen onder partijleden). Onderzoeksbureau TNS-NIPO peilde in 2010 de mening van CDA-leden over de formatie (zie http://blog.tomlouwse.nl/2010_08_01_archive.html).

Figuur 1.3 Argumenten tegen de stelling dat partijleden een positieve bijdrage leveren aan de representatieve democratie

Een eerste reden om leden kritisch te bejegenen, komt voort uit een principiële afwijzing van partijen. Partijleden leveren vanuit dit perspectief geen bijdrage aan de democratie, omdat ‘echte’ democratie geen partijendemocratie is.²⁹ Sommige auteurs keren zich tegen het bestaan van partijen, omdat ze voorstander zijn van directe democratie: de tussenkomst van intermediaire organisaties is niet democratisch. Partijen zijn een obstakel voor het bereiken van ‘echte’ democratie (zie Van Biezen 2004: 9 voor een overzicht). Anderen wantrouwen partijen, omdat ze ‘partijdig’ zijn. Partijen komen op voor specifieke belangen in plaats van voor het ondeelbare, algemene belang: ze verdelen wat één zou moeten zijn (zie Rosenblum 2008: 26-29). Daalder (2002: 39) duidt deze kritiek op partijen, die in feite kritiek is op de representatieve, pluralistische democratie, aan met de term *“the denial of party”*. Een dergelijke negatieve houding jegens partijen heeft invloed op de houding ten opzichte van partijleden (Van Haute 2011a: 14). Mensen die zich tegen de representatieve partijendemocratie keren, zijn logischerwijs ook geen voorstander van partijleden.

Een tweede argument tegen de stelling dat leden een positieve bijdrage leveren, betreft niet de afwijzing van partijen of van de representatieve democratie,³⁰ maar de principiële afwijzing van *leden*partijen. Het centrale argument is dat het hebben

29 Voor een overzicht van de kritiek op politieke partijen in heden en verleden, zie o.a. Poguntke 1996, Daalder 2002 en Rosenblum 2008.

30 Dat is althans niet het kenmerkende aspect van de kritiek, al sluit deze kritiek aan bij het idee dat democratie zo direct mogelijk moet zijn.

van leden niet democratisch is. De principiële afwijzing van leden sluit aan bij een debat over de vraag of partijen als 'hoeders van de democratie' zelf democratisch georganiseerd moeten zijn en een ledenstructuur moeten hebben (Rahat et al. 2008: 664; zie ook Carty 2013). Veel West-Europese wetgevers en partijen beantwoorden deze vraag bevestigend. Een ledenstructuur is norm geworden dankzij het succes van massapartijen in het begin van de 20^e eeuw (Scarow 1996: 1), maar ook omdat men sinds de jaren zestig grote waarde hecht aan interne democratie (Koole 1992: 411). Die waardering heeft haar weerslag gekregen in wetgeving waarin is opgenomen dat partijen een verenigingsstructuur moeten hebben om mee te mogen doen aan verkiezingen of subsidie te kunnen ontvangen (Van Biezen en Borz 2012: 348). De gedachte is dat partijen de democratie alleen dan kunnen verdedigen, als hun gedrag en hun interne structuur democratisch en transparant zijn (Koole 2011: 230-231; Pettitt 2011: 202; Van Biezen en Borz 2012: 348).

Toch woedt er al sinds de opkomst van partijen als ledenorganisaties een 'kleine oorlog' over de vraag of het voor partijen inderdaad wenselijk of noodzakelijk is om leden te hebben om democratische functies uit te voeren (Katz 2006: 35). Zo vindt Schattschneider (2004 [1942]: 60) dat democratie draait om competitie *tussen* en niet *binnen* partijen. Bij te veel intern debat komt de cohesie van partijen onder druk te staan en wordt het voor kiezers onduidelijk waar partijen voor staan. Bovendien zou interne democratie ervoor zorgen dat partijen zich gaan richten op de wensen en belangen van hun leden, terwijl ze zich op kiezers zouden moeten richten (Katz 2006: 36).³¹ Sommigen vragen zich af op grond waarvan partijleden meer zeggenschap over koers en kandidaten zouden moeten hebben dan kiezers (zie o.a. Denters 2001: 580; vgl. Becker en Cuperus 2003: 37). Dit laatste punt sluit aan bij de visie op partijencompetitie die stelt dat partijen het electoraat als geheel moeten vertegenwoordigen en niet alleen de eigen kiezersachterban, laat staan slechts de eigen leden (zie Pettitt 2011: 188). In het verlengde van dit standpunt vinden sommige politici en commentatoren het onjuist dat het vooral partijleden zijn die toegang hebben tot functies in het openbaar bestuur, terwijl die voor alle burgers zouden moeten openstaan.³²

Er zijn ook critici die geen principieel bezwaar tegen partijen of partijleden hebben, maar die zich op basis van de praktijk afvragen of leden bijdragen aan het vervullen van de functies van partijen. Zo zijn er auteurs die stellen dat leden in de praktijk nauwelijks een bijdrage leveren aan het vervullen van die functies.

31 Die kritiek is bijvoorbeeld verwoord door Rita Verdonk, in 2008 leider van Trots op Nederland, die stelt dat het onterecht is dat de "98 procent van de Nederlanders" die geen partijlid is, wordt uitgesloten van de democratie, terwijl "een handvol verzuurde partijleden en beroepspolitici" bepaalt wat er in dit land gebeurt (in Heerma van Voss 2008). PVV-Kamerlid Martin Bosma noemt een ledenstructuur "een belemmering van de democratie" en schrijft "De Fortuyn-revolte is onder andere hieruit te verklaren (...) politieke partijen waren autistisch geworden, ze luisterden naar hun leden, niet naar hun kiezers" (Bosma 2010b: 1). De PVV heeft "maar één baas, de Nederlandse kiezer. Die beslist of hij het eens is met ons programma en met onze lijst. Niet die vreemde, ongekozen tussenlaag die samenklit op partijbijeenkomsten en in partijbunkers" (Bosma 2010a: 216).

32 We zien deze kritiek bijvoorbeeld bij Oerlemans (1990), die zich erover beklaagt dat slechts een select gezelschap van partijleden bepaalt wat er in de politiek gebeurt, en bij Fortuyn (2002: 79) die stelt dat je in Rotterdam en Amsterdam geen ambtenaar kunt worden zonder PvdA-lid te zijn.

Zij vragen zich af of partijen leden nodig hebben om hun functies te vervullen of vinden dat leden hun functies slecht vervullen (zie voor een overzicht Scarrow 1996: 1; 2000: 82). We schreven al dat leden niet (meer) de enige of belangrijkste manier zijn om bepaalde functies te vervullen. Voor de communicatie met en mobilisatie van kiezers maken partijen gebruik van massamedia of internet; het organiseren van de partijorganisatie en de campagne zou deels overgenomen zijn door een selecte groep van betaalde professionals (zie Krouwel 2006: 257; Panebianco 1988: 264; Whiteley en Seyd 2002: 94). Voor hun financiën zouden partijen minder afhankelijk zijn van leden (Katz en Mair 2002: 127). Ook ten aanzien van de kandidaatstelling en de beleidsvorming zouden leden geen echte bijdrage leveren. Ze hebben weliswaar formele rechten om invloed uit te oefenen, maar omdat de zeggenschap steeds directer en individueler is en de organisatorische macht van het partijkader is afgebroken, zouden leden een speelbal zijn in de handen van de partijtjop en geen 'tegenmacht' (vgl. Van de Velde et al. 2013: 143) met werkelijke democratische invloed (Mair 1997: 149). Volgens Katz en Mair (1995: 20) zijn partijleden tegenwoordig weinig meer dan "*cheerleaders*"; Katz (1990: 143) spreekt over het partijlidmaatschap als een "*vestigial function*". Leden zijn er alleen om af en toe te juichen voor hun partij, ze dienen geen enkel doel. Het bestaan van partijen zonder leden, zoals de PVV, ondersteunt het argument van diegenen die zeggen dat leden niet nodig zijn. De PVV maakt immers duidelijk dat een partij electoraal succesvol kan zijn en kiezers kan vertegenwoordigen zonder leden (Lucardie en Voerman 2011: 186).

Een ander argument om de bijdrage van partijleden in twijfel te trekken betreft de vraag of er, gezien de teruglopende ledentallen, nog genoeg (actieve) leden zijn om een bijdrage te leveren (zie o.a. Heidar en Saglie 2003; Whiteley 2009; Van Biezen et al. 2012).³³ De redenering is dat er in de meeste West-Europese democratieën zo weinig leden zijn, dat het bijna onmogelijk is om alle kiezers te informeren en te mobiliseren, dat ze niet genoeg geld opbrengen voor hun partij en dat het moeilijk wordt om voldoende kandidaten te vinden voor functies binnen en namens partijen. Voerman en Boogers (2008: 182) laten zien dat partijen problemen hebben om voldoende geschikte kandidaten te vinden voor gemeenteraadsverkiezingen.

Dat de ledentallen van partijen sinds 1960 in alle West-Europese landen gedaald zijn, valt moeilijk te ontkennen (zie bijvoorbeeld Mair en Van Biezen 2001; Van Biezen et al. 2012; Thomassen et al. 2014). Toch is nuancering mogelijk. Verscheidene auteurs wijzen erop dat de *golden era of party membership* nooit bestaan heeft en dat er vraagtekens geplaatst kunnen worden bij de hoge lidmaatschapscijfers van partijen voor en vlak na de Tweede Wereldoorlog

33 Merk overigens op dat de genoemde punten van kritiek onderling tegenstrijdig zijn. Waar Katz en Mair, in navolging van o.a. Kirchheimer en Panebianco, beweren dat partijleden gemarginaliseerd zijn en nauwelijks iets te zeggen hebben binnen partijen (vgl. ook Fortuyn 2002: 135-136), gaan diegenen die de bijdragen van leden negatief beoordelen omdat er te weinig leden zijn, leden niet meer nodig zijn of de leden partijen van hun kiezers vervreemden er juist vanuit dat leden wel invloed hebben binnen partijen.

(zie o.a. Koole 1992: 150; Heidar 2006: 303). Het aantal leden werd vaak overschat vanwege familielidmaatschappen, indirecte lidmaatschappen en de gebrekkige ledenadministratie van partijen.

Een daling van het aantal (actieve) leden zorgt wel voor problemen binnen partijen (zie Hillebrand en Zielonka-Goei 1990: 94-95), maar er blijven nog steeds leden over die functies vervullen. Voor sommige functies betekent een daling van het aantal leden inderdaad dat de potentie van leden als schakels tussen kiezers en gekozenen afneemt. Hoe minder leden, des te minder het bereik van die leden bij het communiceren met en mobiliseren van kiezers. Wat echter blijft, is dat de leden, hoe weinig het er ook zijn, nog steeds de *pool* zijn waaruit kandidaten worden gerekruteerd; leden blijven ook formeel zeggenschap houden over de kandidaten en het beleid van hun partij. Daarom is het volgens Mair en Van Biezen (2001: 14) “crucial that we learn more about precisely who is remaining within the parties, since it is this now much reduced constituency that will do much to define party identities in the future”.

Die vaststelling brengt ons bij een laatste punt van kritiek op de aanname dat leden een positieve bijdrage leveren aan de democratie. Daarbij gaat het niet zozeer om de vraag of leden ertoe doen of dat ze met genoeg zijn om een bijdrage te leveren, maar is de invalshoek meer kwalitatief: *wie* zijn de overgebleven leden (zie Scarrow en Gezgor 2010: 824)? De cruciale vraag is dan of leden, gezien hun achtergronden en opvattingen, in staat zijn om op te treden als schakels tussen kiezers en gekozenen. Anders dan bij de principiële afwijzing van leden gaat het hier niet om de kritiek dat het *principiële onjuist* is dat leden een rol spelen, maar om de kritiek dat hun rol in de *praktijk* eerder onwenselijke dan wenselijke effecten heeft. Partijleden zouden vanwege hun specifieke achtergronden en opvattingen niet bijdragen aan de schakelfuncties van partijen.

Een eerste oorzaak van het onwenselijke effect van leden op de representatieve democratie, is, zoals we in het begin van dit hoofdstuk schetsten, dat leden heel andere opvattingen en achtergronden zouden hebben dan kiezers en vertegenwoordigers van hun partij. De veronderstelling is dat leden niet representatief zijn voor kiezers en gekozenen en daardoor geen goede schakels zijn tussen kiezers en gekozenen (zie Widfeldt 1995: 136; Van Haute 2011a: 8). Partijleden zijn ideologisch extreem (o.a. May 1973) en partijen die leden zeggenschap geven staan responsieve politiek in de weg (Stokes 1999: 243). Dit argument komt veelvuldig voor in het debat over partijleden: “there is little doubt that perceptions of grass-roots radicalism are widespread among politicians, journalist en political commentators alike” (Scarrow 2000: 132).

De tweede oorzaak waarom leden goede representatie in de weg zouden staan, is dat de achtergronden en opvattingen van leden van verschillende partijen te sterk op elkaar lijken (o.a. Oerlemans 1990). Daardoor zou invloed van leden op de koers en de kandidaten van de partij er uiteindelijk toe leiden dat er een één-partij-staat ontstaat, waarin partijen voor kiezers nauwelijks van elkaar te onderscheiden zijn.

Een derde oorzaak voor een gebrekkige bijdrage van leden is dat partijleden van dezelfde partij onderling verdeeld zouden zijn (zie o.a. Kriesi et al. 2008: 15). Die verdeeldheid zou een fundamenteel verschil van inzicht betreffen over de te volgen

koers in voorname politieke kwesties. Wanneer dergelijke verdeeldheid openbaar wordt, en die kans is groot in tijden dat individuele leden meer zeggenschap hebben over koers en kandidaten en media de nadruk leggen op conflicten, kan dat bij kiezers onduidelijkheid scheppen over de vraag waar de partij voor staat. Verdeeldheid binnen de partij, onder leden, betekent dan obstructie van de voorwaarde van eensgezind optredende partijen.

1.3 Deze studie: leden als schakels of obstakels?

De werkelijkheid van de politieke praktijk is dat alle Westerse democratieën representatieve partijendemocratieën zijn en dat verreweg de meeste West-Europese politieke partijen leden hebben. Het kan zijn dat leden in die representatieve democratie een minder grote rol spelen dan ze ooit deden of ze zouden kunnen doen, maar dat neemt niet weg dat de meeste partijen leden hebben die door lid te zijn en/of door actief bij te dragen aan het tot stand komen van beleid en de keuze van kandidaten, een zekere invloed kunnen hebben op het gezicht en de koers van de partij. De vraag die resteert, is dan of leden hun partij helpen bij het structureren van de electorale competitie en bij het representeren van kiezers of dat zij de representatieve functies van partijen in de weg staan. Dat is de achterliggende vraag van deze studie. Zijn partijleden *schakels* tussen kiezers en gekozenen of zijn het *obstakels*?

1.3.1 Plaatsbepaling van dit onderzoek

De discussie over nut en noodzaak van partijleden in de representatieve democratie is niet nieuw, zo zagen we. Niet alleen zijn er sinds de opkomst van ledenpartijen aan het eind van de 19^e eeuw principiële vragen over de wenselijkheid van leden, ook is er steeds weer het vermoeden dat leden in de praktijk representatie frustreren. De toegenomen formele zeggenschap van leden op kandidaten en beleid, de dalende ledentallen, de opkomst van nieuwe politieke vraagstukken en het feit dat de aloude kritiek op partijleden als gesloten kaste met ‘extreme’ opvattingen hardnekkig blijft terugkomen, houden vragen over achtergronden en opvattingen van partijleden actueel. Deze studie levert een empirische bijdrage aan deze discussie door te onderzoeken hoe eensgezind, verdeeld en representatief partijleden in Nederland zijn.

Binnen de politieke wetenschap bestaat inmiddels veel (grootschalig) empirisch onderzoek naar politieke partijen (zie o.a. Stokes 1999 en Reiter 2006 voor overzichten) en hun functioneren (zie o.a. Dalton en Wattenberg 2000a; Gunther et al. 2002; Webb et al. 2002; Dalton et al. 2011). Binnen dat onderzoek is er aandacht voor dalende ledentallen als indicator voor de maatschappelijke binding van partijen, maar beduidend minder voor de kwalitatieve bijdrage van partijleden (zie echter Scarrow 2000; Scarrow et al. 2000). Wat zich binnen partijen afspeelt, blijft vaak onduidelijk. Veel wetenschappers “treat life inside a political party as a black box” (Laver en Shepsle 1999: 23). Dat is riskant: “The danger of the unitary actor assumption (...) is that it may encourage us to take a quite unwarranted

anthropomorphic view of how parties decide. (...) we need a model on intraparty politics before we can develop a realistic model of interparty competition" (Laver en Shepsle 1999: 23-24).

De rol van partijleden komt wel naar voren in de sinds de jaren negentig in omvang groeiende literatuur specifiek over leden (zie Van Haute 2011a voor een overzicht). Hierin is aandacht voor de vraag wie leden van politieke partijen zijn, voor motieven om lid te worden, en voor hun activisme en opvattingen (zie o.a. het werk van Seyd, Whiteley, Scarrow, Heidar, Gallagher en Marsh). Inmiddels is er in veel West-Europese landen, evenals in Canada en Australië, grootschalig empirisch onderzoek naar leden of afgevaardigden³⁴ van politieke partijen. Op enkele uitzonderingen na (o.a. Scarrow 1996) gaat het om studies waarin één land, één punt in de tijd en in sommige gevallen slechts één partij centraal staan (zie o.a. Seyd en Whiteley 1992; Whiteley et al. 1994; Gallagher en Marsh 2002; Van der Weyden en Abts 2010).

Ook in Nederland vormen partijleden geen groot onderzoeksgebied (zie bijlage 1.1 voor een overzicht van Nederlands partijledenonderzoek). Het meeste onderzoek richt zich op leden of afgevaardigden van één partij. Onderzoek dat zich richt op meer partijen is vooral gebaseerd op het LPO (waarover in de volgende paragraaf meer; zie Van Schuur et al. 2009 voor ander onderzoek onder meer partijen). Onder andere op basis van onderzoek onder leden van het CDA, D66, de PvdA en de VVD in 1986 verschenen grote studies over de totstandkoming van verkiezingsprogramma's (Zielonka-Goei 1989) en de selectie van kandidaten (Hillebrand 1992). Op basis van ledenonderzoek uit 1999 onder dezelfde vier partijen verschenen studies over de representativiteit van partijleden (Koole et al. 2000a; 2000b). In 2008 is de (tot op heden) meest recente editie van het LPO uitgevoerd onder leden van CDA, ChristenUnie, D66, GroenLinks, PvdA, SGP en VVD.

Deze studie past in de traditie van het Leidse partijledenonderzoek en kiest een functionalistische benadering (Van Haute 2011a: 12), waarin partijen en partijleden worden gezien als actoren in een representatieve democratie. Door te onderzoeken in hoeverre leden gezien hun achtergronden en opvattingen bijdragen aan de eensgezindheid, verdeeldheid en representativiteit van partijen, poogt deze studie een empirische bijdrage te leveren aan het wetenschappelijke en maatschappelijke debat over de rol van partijleden in een representatieve democratie. Het uitgangspunt van de studie is dat enige interne eensgezindheid, externe verdeeldheid en congruentie noodzakelijk is voor het functioneren van de representatieve partijendemocratie, een uitgangspunt dat – zo zagen we in de inleiding – in een aanzienlijk deel van de literatuur naar voren wordt gebracht en ten aanzien waarvan ledenpartijen met enige regelmaat het verwijt krijgen dat zij er niet aan voldoen. Dit gezegd hebbende, moeten we wel direct als relativerende kanttekening

34 In sommige landen, zoals Spanje, richt het onderzoek zich vooral op *party delegates*, diegenen die deelnemen aan afgevaardigdencongressen (zie <http://www.projectmapp.eu/>). Ook in Nederland zijn er studies gedaan naar afgevaardigden (zie o.a. Middel en Van Schuur 1981; Lucardie en Van Schuur 2010).

opmerken dat er discussie mogelijk is over de vraag of interne eensgezindheid, externe verdeeldheid en congruentie onder alle omstandigheden even goed is en wanneer precies een gebrek eraan problematisch wordt. Zo is externe verdeeldheid goed vanuit het perspectief van verschillen tussen partijen, maar kunnen *te grote* verschillen ervoor zorgen dat het bijvoorbeeld niet meer mogelijk is om coalities te vormen (zie hoofdstuk 4), wat vooral in meerpartijstelsel van belang is. Dat enige mate van verdeeldheid tussen partijen van belang is voor de (electorale) competitie, is evenwel zowel in tweepartijstelsel als in meerpartijstelsel een in de literatuur breed gedragen uitgangspunt. Er is geen harde, objectief vaststelbare grens te trekken over de vraag wanneer een gebrek aan interne eensgezindheid, externe verdeeldheid en congruentie problematisch is; die grens zullen we in deze studie dan ook niet aanbrengen. De vraag of iets eventueel problematisch is, hangt trouwens sterk af van de context (over welke kwesties verschilt men al dan niet van mening en wie verschilt van mening?), en die context zullen we in deze studie dan ook in beeld brengen.

Deze studie maakt vooral gebruik van gegevens van het LPO uit 2008. Dat onderzoek is niet uitgevoerd met het oog op deze studie en de centrale onderzoeksvraag ervan. Wat volgt, is een secundaire analyse. Dit betekent dat er in het LPO met name ten aanzien van de centrale vragen over eensgezindheid en verdeeldheid geen specifieke enquêtevragen zijn opgenomen die volgen uit de theoretische context en ambitie van deze studie. Dat brengt beperkingen met zich mee, bijvoorbeeld omdat de opvattingen van leden alleen in kaart kunnen worden gebracht met de opgenomen issue-vragen en andere of meer concrete twistpunten buiten beschouwing blijven. Over het algemeen geldt echter, dat het LPO de meest uitgebreide bron is voor gegevens over Nederlandse partijleden.

De gegevens van het LPO uit 2008 maken het mogelijk een indruk te geven van de stand van zaken van Nederlandse ledenpartijen in het begin van de 21^e eeuw. Dankzij de vergelijkbaarheid met de onderzoeken uit 1986 en 1999 kunnen we tevens een beeld schetsen van eventuele veranderingen. Die schets van veranderingen is niet alleen interessant vanwege de vraag hoe de ledenbestanden van partijen zich ontwikkelen in een tijd van dalende ledentallen (vgl. Scarrow en Gezgor 2010: 824), maar ook omdat het een indruk geeft van partijleden en ledenpartijen in een veranderende partijpolitieke context. Sinds het ledenonderzoek van 1986 is er ten minste twee keer gesproken over een 'keerpunt' in de Nederlandse politiek. De eerste keer was na 1994, toen er bij de Tweede Kamerverkiezingen in dat jaar grote electorale verschuivingen plaatsvonden, het CDA veel zetels verloor en voor het eerst sinds 1918 geen confessionele partij zitting nam in het kabinet. Het tweede keerpunt was "het lange jaar 2002" (o.a. Brants en Van Praag 2005). Het jaar 2002 staat bekend als het jaar waarin, dankzij Pim Fortuyn, politieke thema's rond kwesties van cultuur en identiteit duidelijker dan voorheen zichtbaar werden op het politieke speelveld en kiezers de 'gevestigde' politiek de rug toekeerden ten gunste van een nieuwe politieke partij (Bovens en Hendriks 2008; Andeweg en Irwin 2009: 23-24). Dat laatste had onder andere als gevolg dat deze gevestigde partijen hun interne democratische structuur tegen het licht hielden (Voerman 2005; 2014). Tussen de ledenonderzoeken van 1986 en 1999 bevindt zich dus het keerpunt van 1994, tussen dat van 1999 en 2008 bevindt zich het lange jaar 2002.

Een voordeel van het ledenonderzoek van 2008 (vergeleken met dat van 1999 en 1986) is dat er niet vier maar zeven partijen hebben deelgenomen. Door de grotere verscheidenheid van partijen, krijgen we een breder beeld van het Nederlandse partijenlandschap.³⁵ Aangezien diverse vragen uit het LPO equivalent zijn aan vragen die zijn gesteld in het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) en Parlementsonderzoek (PO), is het daarnaast mogelijk om partijleden te vergelijken met kiezers en vertegenwoordigers van hun partij. Ook deze vergelijkingsmogelijkheid is eerder uitzondering dan regel in het internationale partijledenonderzoek. Nog uitzonderijker is, dat ook op dit punt een vergelijking door de tijd mogelijk is.

Anders dan in veel internationale ledenonderzoeken komen in dit onderzoek meer jaren en meer dan één partij aan bod. Een belangrijke overeenkomst is, dat ook deze studie zich op één land richt. Dat is wellicht jammer, omdat vragen over de achtergronden en opvattingen van partijleden in alle West-Europese landen actueel zijn en het in een studie met meerdere landen mogelijk zou zijn om in te gaan op bijvoorbeeld verschillen tussen typen partijen en partijsystemen.³⁶ Anderzijds kan een focus op één land juist ook een sterk punt zijn. Niet alleen omdat dan een meer diepgaande verkenning mogelijk is en er meer ruimte is om alle onderzochte partijen aan bod te laten komen, maar ook omdat de Nederlandse casus bij uitstek geschikt is om de voorliggende vragen over de bijdrage van partijleden te onderzoeken. In een meerpartijenstelsel en een coalitieland zoals het Nederlandse zijn vragen over eensgezindheid, verdeeldheid en representativiteit van ledenpartijen relevant voor de bestudering van de competitie en samenwerking tussen partijen. Hierbij zijn overigens niet alleen in electoraal opzicht grote partijen van belang, maar ook steeds vaker kleine partijen. In het Nederlandse stelsel is er bovendien een grote diversiteit van partijen (in termen van ontstaansgeschiedenis, organisatiestructuur en grootte) waardoor de Nederlandse casus zich goed leent voor het vergelijken van diverse type partijen binnen hetzelfde bestel.

De populatie van deze studie omvat alle leden van Nederlandse politieke partijen, althans van die partijen die aan het onderzoek wilden deelnemen. Het gaat dus in beginsel niet alleen om actieve leden, maar om iedereen die formeel bij een partij als lid staat ingeschreven, vanuit de gedachte dat alle leden samen een schakel vormen tussen kiezers en gekozenen. Leden dragen daarenboven niet alleen bij aan het vervullen van de functies van partijen door (soms) actief betrokken te zijn bij de besluitvorming, campagne te voeren of functies te vervullen, maar ook door, minder intensief, in de eigen omgeving over politiek te praten, een verkiezingsposter op te hangen, te stemmen in een ledenraadpleging, of door simpelweg lid te zijn. Door de toenemende formele mogelijkheden voor individuele leden om direct hun mening te laten horen, wordt het tevens steeds

35 In dat verband is het extra spijtig dat de SP en de PvdD niet aan het onderzoek van 2008 hebben deelgenomen (zie paragraaf 1.3.2).

36 Partijledenonderzoekers in diverse landen proberen sinds 2010 hun onderzoeken op elkaar af te stemmen om het beter mogelijk te maken om landen te vergelijken. Daarnaast exploreren ze de mogelijkheden om internationaal onderzoek naar partijleden op te zetten (zie www.projectmapp.eu).

relevanter om de opvattingen van *alle* leden in beschouwing te nemen en niet alleen die van actieve leden of afgevaardigden (Van Haute en Carty 2012: 886).

1.3.2 Het Leidse partijledenonderzoek 1986-2008

Het LPO is een grootschalig enquêteonderzoek onder leden van Nederlandse partijen en werd gehouden in 1986, 1999 en 2008. In die jaren zijn gegevens verzameld door middel van een schriftelijke enquête die per post werd verstuurd naar een aselechte steekproef van partijleden, getrokken uit de ledenbestanden van de deelnemende partijen (zie tabel 1.1).

Bij de beantwoording van de onderzoeksvragen beperkt deze studie zich noodzakelijkerwijs tot de periode en de partijen waarover enquêtegegevens beschikbaar zijn. In 1986 en 1999 werd het onderzoek gehouden onder leden van D66, CDA, PvdA en VVD. In 2008 deden ook ChristenUnie, GroenLinks en SGP mee. De gegevens van dit meest recente en uitgebreide onderzoek van 2008 vormen de kern van deze studie. De gegevens van 1999 en 1986 worden gebruikt om de uitkomsten uit 2008 in perspectief te plaatsen en ontwikkelingen door de tijd te analyseren. Om leden te kunnen vergelijken met kiezers en Kamerleden wordt (in hoofdstuk 5) gebruik gemaakt van het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO), het Parlementsonderzoek (PO) en gegevens van het Parlementaire Documentatiecentrum (PDC).

Tabel 1.1 Veldwerkgegevens van LPO 1986, 1999 en 2008

jaar	veldwerk-periode	type survey	deelnemende partijen	steekproeftrekking
1986	april	schriftelijke enquête	CDA, D66, PvdA, VVD	bij CDA, D66, VVD: aselechte steekproef uit ledenbestand partijen bij PvdA: gestratificeerde steekproef
1999	mei-juni	schriftelijke enquête	CDA, D66, PvdA, VVD	aselechte steekproef uit ledenbestand partijen
2008	juni-juli	schriftelijke enquête	CDA, CU, D66, GL, PvdA, VVD, SGP	aselechte steekproef uit ledenbestand partijen

Bron: Zielonka-Goei 1989: 8-12; Hillebrand 1992: 26; Koole et al. 2000a: 18; Van Holsteyn en Koole, 2009: 7

LPO 1986

Het partijledenonderzoek van 1986 is onderdeel van het onderzoeksproject 'Participatie en besluitvorming in politieke partijen', waarin naast 'gewone' leden afdelingssecretarissen, nationale bestuurders en kandidaten zijn ondervraagd (zie Zielonka-Goei 1989: 8-12 en Hillebrand 1992: 26-28 voor informatie over dit onderzoek).³⁷

In de voorliggende studie maken we alleen gebruik van de enquête onder gewone leden. Leden van D66, CDA en VVD zijn geselecteerd via een aselechte

³⁷ Met dank aan Wouter van der Brug voor het beschikbaar stellen van de dataset van het partijledenonderzoek van 1986.

steekproef uit het ledenbestand. Bij de PvdA is een gestratificeerde steekproef getrokken; de helft van de adressen is afkomstig uit het abonneebestand van het partijblad *Voorwaarts*, de andere helft van de aangeschreven leden is niet op dat blad geabonneerd (Zielonka-Goei 1989: 9; Hillebrand 1992: 27).³⁸ De geselecteerde leden kregen in april 1986 een schriftelijke enquête toegestuurd met daarin vragen over hun achtergronden, activisme, lidmaatschapsmotieven en inhoudelijke opvattingen.³⁹ De vragenlijst telt 22 pagina's. In totaal zijn er 2.019 vragenlijsten verstuurd, waarvan er 1.243 bruikbaar en compleet ingevuld zijn teruggestuurd. De respons bedraagt daarmee 61% (zie tabel 1.2).⁴⁰

LPO 1999

Het partijledenonderzoek van 1999 is onderdeel van het NWO-onderzoeksproject 'Partijleden: rekrutering en motivering' en heeft als belangrijkste doel het verwerven van inzicht in de motieven van burgers om lid te worden en te blijven van een politieke partij en het activisme binnen partijen (Koole et al. 2000a: 18, zie Koole et al. 2000a voor meer informatie over dit onderzoek).

Evenals in 1986 is het onderzoek gehouden onder leden van D66, CDA, PvdA en VVD. Binnen elk van deze partijen is een aselechte steekproef van bruto 1.500 leden

38 Hillebrand en Zielonka-Goei gebruiken in hun studies een weging om te zorgen dat de resultaten van de gewone partijleden "overeenkomen met die van de aselechte steekproef" (Zielonka-Goei 1989: 9, zie ook Hillebrand 1992: 27). Deze weging corrigeert voor vertekeningen in de respons (de respons onder *Voorwaarts*abonnees ligt iets hoger dan onder niet-abonnees, Hillebrand 1992: 26) en zorgt ervoor dat het aandeel (actievare) abonnees op *Voorwaarts* in verhouding is met het aandeel (minder actieve) niet-abonnees. Ook in dit onderzoek zullen we die correctie toepassen en de gegevens van de PvdA wegen met de in het databestand aanwezige weegfactor, waarbij de *Voorwaarts*abonnees waarde 0,487 krijgen en de niet-abonnees waarde 1,6355.

39 Aangezien dit onderzoek primair betrekking heeft op de totstandkoming van kandidatenlijsten en het verkiezingsprogramma, is het ledenonderzoek vlak voor verkiezingen gehouden. De enquêtes zijn verstuurd in april, de Kamerverkiezingen zijn gehouden op 21 mei 1986. Het tijdstip van onderzoek verschilt daarmee van de onderzoeken uit 1999 en 2008, die niet plaatsvonden tijdens de campagneperiode voor de Tweede Kamer- (of gemeenteraads)verkiezingen. Het LPO 1999 vond ongeveer een jaar na de verkiezingen van 1998 en iets minder dan 3 jaar voor de verkiezingen van 2002 plaats (dat was wel in de aanloop naar de verkiezingen van het Europees Parlement). Het LPO van 2008 is ongeveer anderhalf jaar na de Tweede Kamerverkiezingen van 2006 en 2 jaar voor de verkiezingen van 2010 gehouden.

40 Zielonka-Goei en Hillebrand vermelden dat de gewone leden zijn geselecteerd op basis van een aselechte steekproef uit het ledenbestand. Dat zou betekenen dat er zich onder de 'gewone' leden secretarissen, bestuurders en kandidaten bevinden. Tegelijkertijd meldt Hillebrand (1992: 253-254) dat deze laatste drie groepen een aparte vragenlijst kregen en niet zijn opgenomen in het bestand van 'gewone' leden. Dat zou problematisch kunnen zijn voor de vergelijking met 1999 en 2008, omdat in die jaren alle leden (inclusief secretarissen, bestuurders en kandidaten) de kans hadden om in de steekproef te vallen. Omdat Hillebrand zelf ook geïnteresseerd is in alle leden, zegt hij hiervoor te corrigeren door de groepen bestuurders te wegen op hun "relatieve aandeel in de partij" en toe te voegen aan het bestand met 'gewone' leden (Hillebrand 1992: 254). Hij geeft echter aan dat het om zo weinig mensen gaat, dat de effecten op de resultaten zeer gering zijn en de uitkomsten met en zonder weging nauwelijks verschillen (Hillebrand 1992: 254). Bij een vergelijking tussen de door hem gepresenteerde gewogen gegevens over achtergronden en opvattingen van leden en de gegevens uit de beschikbare dataset blijken de verschillen inderdaad 1% of kleiner te zijn. Daarom worden hier alleen cijfers van gewone leden gepresenteerd, zonder inbegrip van secretarissen, bestuurders en kandidaten.

getrokken uit het ledenbestand. De geselecteerde leden kregen eind april of begin mei 1999 een (vrijwel identieke) vragenlijst opgestuurd, met daarin vragen over lidmaatschapsmotieven, mate van activisme, politiek-inhoudelijke opvattingen en opvattingen over partijen. Een deel van de gestelde vragen is afkomstig uit het partijledenonderzoek van 1986, andere vragen zijn geïnspireerd door vragen uit het NKO of het internationaal ledenonderzoek. De vragenlijst bestaat uit 28 pagina's (inclusief voor- en achterblad).

Om de respons te bevorderen is de enquête vergezeld gegaan van brieven van de onderzoekers en van de voorzitter van de betreffende partij, waarin zij het belang van het onderzoek benadrukken en waaruit blijkt dat het onderzoek met medeweten van de partij plaatsvindt. Ook kregen de respondenten een herinnering. Om de respons te stimuleren zijn respondenten in de gelegenheid gesteld om als dank voor hun deelname een bedrag aan een goed doel te doen schenken.

In totaal zijn er 5.974 enquêtes verstuurd, waarvan er na retournering en data-cleaning 2.900 bruikbaar waren. De respons bedraagt daarmee 49% (zie tabel 1.2). Er is verschil in respons tussen de partijen: bij D66 is de respons met 62% het hoogst, bij het CDA met 41% het laagst.

LPO 2008

Het partijledenonderzoek van 2008 is een vervolg op dat van 1999 en is daarom (en vanwege het beperkte onderzoeksbudget) op een vergelijkbare manier uitgevoerd door middel van een schriftelijke enquête (Van Holsteyn en Koole 2009: 6). Een verschil met 1999 en 1986 is dat in 2008 is getracht zoveel mogelijk partijen in het onderzoek te betrekken. Alle tien partijen die bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2006 in de Tweede Kamer werden gekozen, zijn aangeschreven om deel te nemen. De PVV, die geen leden heeft, is aangeschreven met als aanbod om onderzoek te doen naar sympathisanten of mensen die de partij anderszins steun geven. Uiteindelijk hebben ChristenUnie, CDA, D66, GroenLinks, PvdA, VVD en SGP toegezegd deel te nemen aan het onderzoek. De PVV antwoordde niet op het (herhaalde) verzoek; SP en PvdD besloten af te zien van deelname (Van Holsteyn en Koole 2009: 7).

Alle deelnemende partijen kregen het verzoek, met uitleg, om mee te werken aan het trekken van een aselecte steeproef van 1.500 leden uit het ledenbestand. In totaal zijn er in mei, juni en juli 2008 10.413 enquêtes verstuurd. Er kwamen 4.251 bruikbare enquêtes retour, een respons van 41% (zie tabel 1.2). De respons bij D66 was met 62% hoger dan die bij de andere partijen, waar tussen de 32% en 39% van de geselecteerden aan de enquête heeft deelgenomen. Bij de enquête zat een brief van de partijvoorzitter waarin leden werd gevraagd om mee te doen, alsmede een brief van de onderzoekers Van Holsteyn en Koole. De vragenlijst bestaat uit 27 of 28 pagina's (inclusief voorblad met uitleg). Er zijn kleine verschillen in lengte van de vragenlijst als gevolg van de mogelijkheid per partij om enkele eigen vragen toe te voegen aan de overigens voor alle partijen gelijke vragenlijsten. De vragenlijst is sterk vergelijkbaar met die uit 1999 en bevat vragen die vergelijkbaar zijn met het NKO en het internationaal ledenonderzoek.

Tabel 1.2 Achtergrondinformatie over het LPO van 1986, 1999 en 2008

partij	jaar	grootte van random steekproef ^a	respons ^b	
			aantal bruikbaar retour	percentage
	1986	508	278	55
CDA	1999	1.500	609	41
	2008	1.486	470	32
CU	2008	1.482	524	35
	1986	510	365	72
D66	1999	1.484	907	62
	2008	1.488	921	62
GL	2008	1.493	676	45
	1986	501	295	59
PvdA	1999	1.497	743	50
	2008	1.481	555	39
	1986	500	305	61
VVD	1999	1.493	641	43
	2008	1.493	552	37
SGP	2008	1.490	553	37
	1986	2.019	1.243	62
totaal	1999	5.974	2.900	49
	2008	10.413	4.251	41

a. De bruto-steekproeven in 1999 en 2008 telden 1.500 leden. Er kwamen echter vragenlijsten terug als gevolg van foutieve adressen of mensen die (vooral vanwege hoge leeftijd) lieten weten niet te kunnen of te willen deelnemen.

b. Respons is het totaal aantal partijleden die de hele vragenlijst invulden. In een aantal gevallen werd de vragenlijst niet afgemaakt; die respondenten zijn verwijderd.

Bron: Zielonka-Goei 1989: 11, Hillebrand 1992: 26; Koole et al. 2000a: 19; Van Holsteyn en Koole, 2009: 7

Respons en weging

In 1986 vult 62% een vragenlijst in, in 1999 is dat 49% en in 2008 41%. De respons is niet binnen alle partijen hetzelfde. Voor alle drie de onderzoeksjaren geldt dat leden van D66 meer geneigd zijn dan leden van andere partijen om de vragenlijst ingevuld terug te sturen.⁴¹ Als we het LPO vergelijken met ledenonderzoek in het

⁴¹ We hebben geen sluitende verklaring voor de hogere respons onder leden van D66. Men zou vermoeden dat er een verband is met leeftijd: leden van D66 zijn gemiddeld jonger (zie hoofdstuk 2) en misschien beter in staat de lange vragenlijst in te vullen dan de oudere leden van het CDA. Bij de SGP en de VVD, twee partijen die gemiddeld ook jonger zijn, is de respons echter minder hoog dan bij D66. Ook de verklaring dat er samenhang is met opleidingsniveau blijkt niet afdoende, want de respons onder leden van GroenLinks, die eveneens een hoger opleidingsniveau hebben, ligt lager. Wellicht dat leden van de “onderwijspartij” D66 meer affiniteit hebben met wetenschappelijk onderzoek en daarom vaker bereid zijn om mee te doen?

buitenland dat per post is verstuurd, zien we dat de respons van die buitenlandse onderzoeken vergelijkbaar is en dat ook daar de respons per partij verschilt (zie www.projectmapp.eu).

Vragen over de respons hebben niet alleen betrekking op de omvang, maar bovenal op de kwaliteit van de respons. In hoeverre zijn de leden die hebben meegedaan representatief voor 'de leden'? Die vraag kunnen we niet definitief beantwoorden, omdat we geen informatie hebben over de samenstelling van de ledenbestanden van partijen op het moment dat de steekproef is getrokken. We weten bijvoorbeeld niet wat in 2008 de gemiddelde leeftijd van alle leden in het ledenbestand was, noch welk aandeel man of hogeropgeleid was. Het is dus niet mogelijk om de respons in de steekproef te vergelijken met de populatie. Evenmin hebben we informatie over de achtergrondgegevens van de leden in de oorspronkelijke steekproef. We kunnen niet nagaan of er verschillen zijn tussen de mensen die wel en die niet meededen aan de enquête.

Het is bekend dat actieve leden vergeleken met minder actieve leden vaker mee doen aan onder meer dit type enquêteonderzoek. De actieve partijleden zijn nu eenmaal per definitie mensen die er vaker blij van geven 'iets' voor de partij te willen doen, en uit de begeleidende brief blijkt dat het invullen van de vragenlijst voor de partij belangrijk wordt geacht door een prominent partijlid als de voorzitter. Maar de overschatting in vertekening in respons naar activisme van leden lijkt gering: er is onder meer veel spreiding onder de respondenten in de mate van activisme en het overgrote deel van de responderende leden bevindt zich – zoals ook mag worden verwacht op basis van andere schattingen van het aantal actieve leden (zie Boogers en Voerman 2008, 2011)⁴² - in de categorie 'weinig actief' of 'niet' actief. Bovendien blijkt in deze en eerder studies op basis van het partijledenonderzoek (Den Ridder et al. 2011) dat het inhoudelijke verschil tussen actieve en minder actieve leden niet groot is, waardoor een eventuele oververtegenwoordiging van actieve leden voor de invalshoek van deze studie vermoedelijk geen wezenlijke gevolgen heeft. Verder blijkt er onder deelnemende partijleden behoorlijke spreiding te bestaan in lidmaatschapsovertuiging, tevredenheid met de partij en achtergrondkenmerken zoals opleidingsniveau. Aan het onderzoek deden zowel overtuigde en tevreden als minder overtuigde en ontevreden leden mee. De respons van de SGP laat bovendien zien dat ook lageropgeleiden de vragenlijst hebben ingevuld (zie hoofdstuk 2). Het is kortom niet zo dat het partijledenonderzoek uitsluitend of zelfs maar overwegend actieve, tevreden of hogeropgeleide leden bevat. Overigens is het aantal actieve partijleden in het LPO vergelijkbaar met dat in ledenonderzoek in ander landen (zie o.a. Heidar 1994a: 84; Whiteley et al. 2006: 43).

42 Boogers en Voerman (2011) laten zien dat afdelingssecretarissen het aantal actieve leden schatten op 18% in 2006 en 17% in 2010. Afdelingssecretarissen zullen het vooral hebben over het aantal *in de afdeling* actieve leden en leden die in de landelijke partij of op afstand van de partij iets doen, mogelijk niet in hun schatting meenemen. Op basis van gegevens die in hoofdstuk 2 gepresenteerd worden (zie tabel 2.19 en tabel 2.20) schatten we hier dat rond de 25% van de leden actief is. Ongeveer 75% zegt niet of niet zo actief te zijn, ongeveer 70% zegt geen enkele tijd aan de partij te besteden.

De gegevens uit de partijledenonderzoeken worden zoveel mogelijk per partij gepresenteerd en niet voor alle politieke partijen samen, omdat in dat laatste geval snel de indruk kan ontstaan dat we uitspraken doen over ‘de Nederlandse partijleden’, terwijl dat alleen al vanwege het ontbreken van leden van SP en PvdD niet het geval is en kan zijn. Behalve de in noot 41 genoemde weging voor de PvdA in 1986 worden de gegevens van de partijledenonderzoeken niet gewogen wanneer we cijfers per partij presenteren. Als het om meer algemene mechanismen gaat, presenteren we in enkele gevallen wel cijfers voor *alle partijleden samen* (verstaan als alle leden van de onderzochte partijen). In dat geval worden de gegevens gewogen, omdat de respondent aantallen per partij verschillen. Afhankelijk van de onderzoeksvraag wegen we om te zorgen dat het aandeel leden per partij overeenkomt met het daadwerkelijke (relatieve) aandeel partijleden op 1 januari van het betreffende jaar, of om te zorgen dat alle partijen in het ledenbestand even groot zijn (zie bijlage 1.2 voor een overzicht van de weegfactoren).

1.4 Opbouw van dit boek

Na deze inleiding, waarin de aanleiding en onderzoeksvragen zijn gepresenteerd en de wetenschappelijke literatuur over partijen en partijleden is geschetst, gaan we in hoofdstuk 2 in op de specifieke context in Nederland en beschrijven we de Nederlandse politieke partijen en hun leden. We geven informatie over de tien partijen die na de verkiezingen van 2006 zitting namen in de Tweede Kamer, laten zien welke rechten en plichten Nederlandse partijleden hebben en hoe de ledentallen in Nederland zich ontwikkelen. Op basis van het partijledenonderzoek kijken we wie er lid zijn van een partij, waarom zij lid zijn geworden en in hoeverre deze leden actief invulling geven aan hun ‘schakelfuncties’.

Hoofdstuk 3, 4 en 5 vormen vervolgens de kern van het boek. In elk hoofdstuk wordt een van de drie aspecten van de hoofdvraag behandeld. In hoofdstuk 3 staat de eensgezindheid binnen partijen centraal. We kijken in hoeverre leden van dezelfde partij het inhoudelijk eens zijn. Voordat we dat doen, gaan we nogmaals in op het belang van interne eensgezindheid voor politieke partijen en presenteren we enkele min of meer actuele aanleidingen om onderzoek te doen naar eensgezindheid onder partijleden. Daarna kijken we naar de mate van eensgezindheid onder partijleden met betrekking tot diverse politieke kwesties, gaan we na of eventuele verdeeldheid zich vaker voordoet bij specifieke partijen of ten aanzien van specifieke vraagstukken en bekijken we de ontwikkeling van eensgezindheid door de tijd. Vervolgens beperken we ons tot de vraagstukken waarbij leden relatief weinig eensgezind zijn, om na te gaan of er binnen partijen bepaalde groepen tegenover elkaar staan. Ook kijken we of er binnen partijen inhoudelijke subgroepen of tendenties te onderscheiden zijn. Tot slot verschuiven we het perspectief en kijken we door de ogen van partijleden. In hoeverre hebben zij het idee dat hun mening afwijkt van de mening van de rest van de partij, en hangt die perceptie samen met hun tevredenheid en activisme? We sluiten het hoofdstuk af met een beschouwing over de gevolgen van de aangetroffen mate van eensgezindheid voor partijen en de representatieve democratie.

In hoofdstuk 4 richten we ons niet op eensgezindheid *binnen* maar op verdeeldheid *tussen* partijen. Zijn leden van diverse partijen één pot nat, omdat ze allemaal dezelfde opvattingen hebben, of verschillen ze van elkaar? We beginnen met opnieuw aandacht voor het belang van verdeeldheid tussen partijleden en een beschrijving van het wetenschappelijke en maatschappelijke debat hieromtrent. Vervolgens gaan we na in hoeverre leden van uiteenlopende partijen op elkaar lijken wat betreft hun opvattingen over en het belang van bepaalde politieke kwesties, en hoe die verdeeldheid zich de laatste twee decennia heeft ontwikkeld. Daarna bekijken we hoe leden zelf aankijken tegen verdeeldheid tussen partijen. Hebben zij de indruk dat partijen één pot nat zijn? Tussen welke partijen zien zij welk verschil? Vervolgens reflecteren we op de uitkomsten van deze analyses in het licht van de rol die partijleden spelen in de representatieve democratie.

In hoofdstuk 5 verbreden we het perspectief en betrekken we naast de leden, kiezers en Kamerleden in de analyse. De vraag die centraal staat, is in hoeverre de achtergronden en opvattingen van leden lijken op die van kiezers en Kamerleden. Als er sprake is van gelijkenis en congruentie, dan moeten leden in staat worden geacht om een schakel te vormen tussen kiezers en gekozenen. Wanneer die congruentie ontbreekt, is het mogelijk dat leden aan kiezers verkeerde signalen geven over wat de partij wil en aan de partij verkeerde signalen geven over wat kiezers willen. Bovendien zouden leden, zeker wanneer ze meer te zeggen krijgen binnen partijen, Kamerleden van kiezers kunnen vervreemden. In dit hoofdstuk vergelijken we de achtergronden van kiezers, leden en Kamerleden en kijken we vervolgens naar de mate van congruentie van opvattingen. In een slotbeschouwing duiden we het antwoord op deze vraag in het licht van de representatieve democratie.

In slothoofdstuk 6 komen we terug op de centrale vraag van deze studie. Zijn partijleden in staat om een schakel te vormen tussen kiezers en gekozenen of zijn zij een obstakel voor een goede werking van de representatieve partijdemocratie? We kijken in hoeverre zij op de drie onderzochte voorwaarden (eensgezindheid, verdeeldheid en congruentie) partijen in staat stellen om representatie mogelijk te maken. Vervolgens gaan we na hoe we deze bevindingen moeten waarderen in het licht van discussies over de werking van de representatieve democratie en de toekomst van ledenpartijen. We sluiten af met enkele opmerkingen over de relevantie van deze studie en aanknopingspunten voor verder onderzoek.

Voordat we de onderzoeksvragen behandelen, eerst enkele praktische opmerkingen. In het hele boek zullen partijnamen worden afgekort. We spreken over CDA, D66, PvdA, PvdD, PVV, SGP, SP en VVD. Alleen de namen van de ChristenUnie en GroenLinks zullen voluit worden geschreven; in de tabellen en figuren zullen we deze partijnamen afkorten tot CU en GL. Bij de ordening van partijen in tabellen en figuren houden we in hoofdstuk 2 de alfabetische volgorde aan, omdat in dit hoofdstuk alle tien partijen die in 2006 in de Tweede Kamer zijn gekozen worden besproken. Vanaf hoofdstuk 3 concentreren we ons op de partijen die hebben deelgenomen aan het ledenonderzoek en worden de partijen geordend in de volgorde van de gemiddelde links-rechtszelfplaatsing van de partijleden in 2008: GroenLinks, PvdA, D66, ChristenUnie, CDA, VVD en SGP. Voor de namen

van politici geldt dat de eerste keer dat een persoon in een hoofdstuk voorkomt we zowel de voor- als achternaam zullen vermelden. Bij een tweede en volgende keer vermelden we alleen de achternaam. Bij auteurs vermelden we alleen de achternaam.